

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра соціології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи на тему:

**«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЦІННІСНІ
ПРЕФЕРЕНЦІЇ ТА ЖИТТЄВІ ПЛАНИ»**

Виконала: студентка 4 курсу групи
ЗСПМ-41 першого (бакалаврського) рівня
освіти спеціальності 054 Соціологія
Супрун Крістіна Михайлівна

Керівник: Сокурянська Л. Г., доктор
соціологічних наук, професор,
в.о. завідувачки кафедри соціології
ХНУ імені В. Н. Каразіна

Рецензент: Бутиліна О. В., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу
вищої освіти кафедри соціології
управління та соціальної роботи
ХНУ імені В. Н. Каразіна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	8
1.1. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу.....	8
1.2. Рональд Інглхарт про трансформацію цінностей у глобальній перспективі.....	14
1.3. Соціологічний дискурс війни: класичні та сучасні теорії.....	20
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.....	29
2.1. Психологічний стан української молоді в умовах воєнного стану	29
2.2. Ціннісні орієнтації та життєві плани української молоді в умовах російсько- української війни.....	37
Висновки до розділу 2.....	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Тема ціннісних преференцій та життєвих планів сучасної української молоді є надзвичайно актуальною, особливо в умовах соціальних, економічних і політичних змін, спричинених спочатку пандемією COVID-19, а сьогодні російсько-українською війною. Сучасна молодь багато в чому визначає майбутнє суспільства, тому вивчення її цінностей та планів є надзвичайно важливим для прогнозування розвитку соціальних.

Проблематика ціннісних орієнтацій та життєвих планів молоді досить широко представлена у науковій літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній. Аналіз наявних джерел, у тому числі українських, свідчить про те, що вони містять результати численних теоретичних та емпіричних досліджень різноманітних аспектів ціннісних орієнтацій та життєвих планів молоді, але соціальний світ швидко змінюється, впливаючи на індивідуальні, групові та загальносоціальні ціннісні системи, що це потребує нових і нових звернень до вивчення обраної нами проблематики. В умовах сучасного українського суспільства актуалізувалися дослідження впливу війни, активна фаза якої розпочалася 24 лютого 2022 року, на ціннісні преференції молоді, їхню адаптацію до нових умов, а також зміни у пріоритетах життєвих планів. Об'єктом нашої атестаційної роботи є сучасна українська молодь.

Предметом - ціннісні преференції та життєві плани української молоді в умовах російсько-української війни.

Метою роботи є визначення впливу російсько-української війни на ціннісні преференції та життєві плани сучасної української молоді.

Мета дослідження зумовила такі його завдання:

1. Здійснити аналіз основних теоретичних підходів у контексті соціологічного аналізу молоді.

2. Проаналізувати соціологічний дискурс війни, визначати можливості його застосування до обраної нами проблеми.
3. Виявити основні фактори та чинники, що впливають на ціннісний світ молоді та її плани на майбутнє в умовах війни.
4. Визначити пріоритетні цінності сучасної української молоді.
5. Здійснити аналіз динаміки життєвих планів молоді в період повномасштабного вторгнення РФ.
6. На основі результатів проаналізованих досліджень сформулювати деякі рекомендації щодо підтримки молоді в умовах війни.

Теоретичною базою роботи є напрацювання західних та вітчизняних дослідників у галузі соціології молоді, зокрема таких, як С. Холл, К. Гроос, Ш. Бюлер, З. Фройд, Ю. Халасинський, Г. Грізе, Е. Шпрангер, А. Радкліфф-Браун, Б. Малиновський, Р. Бенедікт, М. Мід, Ч. Міллс, К. Маннейм, М. Зелінська, П. Длугош, Андрушенко В. П., О. Балакірева, О. Яременко, Т. Бондар, Н. Паніна, Л. Сокурянська, Ю. Тарабукін, С. Щудло та ін. (див.: напр.: [1-13]).

Що стосується соціологічного дискурсу війни, то в межах цієї роботи ми перш за все спираємося на теоретичні дослідження таких науковців, як К. фон Клаузевіц, Г. Ніколаї, З. Фройд, У. Дуглас, К. Лоренц, Р. Глен, Дж. Гордон, Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілгаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немец, Е. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейєр, Ф. Хоффман, норвезький фахівець Г. Карлсен, нідерландський дослідник Ф. ван Каппен, В. Бакіров, І. Рущенко та ін. [14-23].

При вивченні ціннісних орієнтацій сучасної української молоді ми акцентуємо увагу на аксіологічному доробку таких західних та вітчизняних філософів та соціологів, як Р. Лотце, Ф. Brentano, Н. Гартман, Н. Решер, Ф. Адлер, У. Томас, Ф. Знанецький, К. Клакхон, Т. Парсонс, М. Шелер, М. Рокіч, В. Бакіров, Є. Головаха, А. Ручка, Л. Сокурянська, В. Хмелько та ін. (див.: [24-

33])). Особлива увага у нашій роботі приділена теорії відомого американського соціолога Р. Інглхарта про глобальний аксіологічний зсув від матеріалістичних до постматеріалістичних (постмодерністських) цінностей [34-35].

Емпіричну базу нашої роботи складають результати емпіричних соціологічних досліджень за обраною нами проблематикою, здійснених вітчизняними фахівцями під час повномасштабної російсько-української війни. У роботі ми здійснили вторинний аналіз результатів цих досліджень. Йдеться про аналіз даних таких емпіричних соціологічних досліджень, як:

- «Вплив війни на молодь в Україні». Дослідження було здійснене аналітичним центром Cedos і дослідницькою агенцією Info Sapiens. Перший етап дослідження, проведений за допомоги кількісних методів, тривав з жовтня 2022 по січень 2023 року, включав опитування молоді на території, контрольованій Україною, та за кордоном. Вибірка молоді на території України склала 2064 респонденти віком 14-34 років. Також було опитано 405 молодих людей віком 14-34 роки, які виїхали за кордон через повномасштабне вторгнення РФ. Якісний компонент дослідження включав проведення фокус-групових дискусій (ФГД) (всього було проведено 12 ФГД) та індивідуальних глибинних інтерв'ю (ГІ) (всього 6 таких інтерв'ю) [36]. Матеріали цього дослідження є основним джерелом емпіричної бази нашої роботи;

- 27-ме загальнонаціональне опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві», проведене Соціологічною групою «Рейтинг» з 2 по 5 березня 2024 року [23]. Дослідження мало на меті вивчення ставлення українського суспільства до ветеранів, які брали участь у воєнних діях з 2014 року, а також виявлення основних проблем, з якими стикаються ветерани після повернення з фронту. Вибірка складалася з 1000 респондентів, була репрезентативною за віком, статтю та типом поселення [37];

- дослідження «Стресові стани населення України в контексті війни», проведене Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України з 6 по 10 жовтня 2023 року [24]. Вибірка цього

дослідження, що включала 2767 респондентів, репрезентує жителів України віком від 18 до 69 років, які користуються смартфонами, що складає орієнтовно 74% дорослого населення України [38];

- загальнонаціональне опитування “Україна в умовах війни. Образ ветеранів в українському суспільстві”, проведене Соціологічною групою «Рейтинг» з 5 по 7 вересня 2023 року. Опитування охоплювало населення України віком від 18 років і старше. Вибірка складалася з 1000 респондентів, дані дослідження репрезентативні за віком, статтю та типом поселення [39];

- дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», проведене Соціологічною групою «Рейтинг». Опитування охоплювало населення України віком від 18 років і старше. Дослідження було проведено за допомоги кількісних та якісних методів. Вибіркова сукупність кількісного етапу дослідження, проведеного 6-7 лютого 2023 року, складала 1000 респондентів, вибірка була випадкова та репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Протягом 10-13 лютого 2023 року було опитано ще 600 респондентів. Якісне дослідження представлене трьома фокус-груповими дискусіями, проведеними в онлайн-форматі з респондентами з 23 міст і містечок України протягом 4-5 лютого 2023 року. Кількість респондентів склала 26 осіб [40];

- дослідження «Свідомий вибір. Як змінилася молодь в Україні за час війни й чого прагнуть підлітки», проведене благодійним фондом "Клуб Добродіїв" за підтримки гуманітарної організації Plan International та компанії Kantar [41], охопило підлітків віком 13-19 років з усієї України. Термін проведення опитування – з 14 квітня по 7 травня 2023 року. Його вибірка складалася з 10902 респондентів.

Дипломна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальна кількість сторінок роботи складає 69, кількість таблиць – 32, кількість рисунків – 2, кількість використаних джерел – 37.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу

Питання, які стосуються молоді, її освіти, виховання, соціального становлення та участі в суспільному житті, є предметом вивчення багатьох наук. Соціологія приділяє особливу увагу цим питанням, розглядаючи їх як одні з найважливіших. Оскільки соціальний портрет молоді формується під впливом різноманітних суспільно-політичних і соціокультурних чинників, соціологія прагне зрозуміти, яку роль у становленні молоді як соціального суб'єкта відіграють її ціннісні орієнтації, моральні норми, настанови тощо.

Підкреслимо, що соціальне самопочуття молоді є одним з головних індикаторів розвитку суспільства, а проблема формування її ціннісної свідомості є важливою темою соціологічних досліджень. Щоб процес формування соціальної зрілості молоді відповідав суспільним тенденціям, потрібно визначити її роль та місце в суспільному житті, а також виявити труднощі, з якими вона стикається у своєму становленні як соціального суб'єкта (див.: [42]).

Такі традиційні питання, як кохання, дружба, пошук сенсу життя, створення сім'ї тощо, є надзвичайно важливими для молодих людей. Вирішення багатьох молодіжних проблем залежить від ситуації, яка складається в історично-конкретному суспільстві на тому чи іншому етапі його розвитку. Саме це впливає на успіх у вирішенні таких надзвичайно важливих для молоді проблем, як вибір професії, вступ до шлюбу, громадянське та політико-ідеологічне самовизначення тощо. Не менш актуальними для молоді є питання її здоров'я, освіти, спілкування зі старшим поколінням та однолітками. Наукове

вивчення проблем молоді, не має обмежуватися простим описом позитивних чи негативних проявів у її життєдіяльності. Необхідний глибокий системний аналіз стану шляхів подолання/мінімізації численних молодіжних проблем. Це завдання перш за все має бути у центрі уваги такої галузі наукового знання, як соціологія молоді.

Ця соціологічна теорія середнього рівня соціології вивчає молодь як соціально-демографічну групу суспільства, що знаходиться в процесі переходу від дитинства до дорослого життя, переживає стан сімейної та позасімейної соціалізації, інтеріоризації суспільних норм і цінностей, актуалізації соціальних і професійних очікувань, ролей, статусу [1]. Саме це трактування молоді ми використовуємо в якості робочого визначення в межах нашого дипломного дослідження.

Соціологія молоді функціонує на трьох основних рівнях: загальнометодологічному, спеціально-теоретичному та емпіричному. Така багаторівнева структура забезпечує узгодженість основних методологічних понять, операційних визначень конкретно-історичного контексту та емпіричних індикаторів. На загальнометодологічному та спеціально-теоретичному рівнях відбувається наукове обґрунтування визначень поняття “молодь” з урахуванням конкретно-історичних умов її існування та розвитку. Крім того, на цих рівнях досліджуються специфічні риси цієї групи, які відрізняють молодь від інших соціально-демографічних груп, а також виявляються об'єктивні та суб'єктивні чинники, які зумовлюють своєрідність молодого покоління. На цих рівнях також формуються концептуальні рамки та теоретичні моделі, які відображають особливості соціалізації та соціального розвитку молоді.

На емпіричному рівні соціологія молоді здійснює накопичення емпіричних соціологічних даних, що сприяє більш глибокому розумінню проблем молоді, її різноманітних зв'язків із суспільством в цілому, а також з іншими соціально-демографічними групами, соціальними інститутами тощо. На підставі аналізу цих даних соціологи розробляють рекомендації та

пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо поліпшення молодіжної політики, її спрямування на вирішення різноманітних проблем життєдіяльності молоді у певній соціокультурній, соціально-політичній та соціально економічній ситуації.

Багаторівнева структура соціології молоді допомагає також інтегрувати різні підходи та методи дослідження, що забезпечує комплексний та всебічний аналіз цієї соціально-демографічної групи. Серед численних завдань соціології молоді маємо відзначити такі, як розробка категоріально-понятійного апарату для визначення сутності молоді та специфіки її життєдіяльності в суспільстві, дослідження стану та динаміки ціннісних орієнтацій молоді, процесів формування її політичних, світоглядних (в тому числі геополітичних), моральних, дозвілєвих преференцій, професійного самовизначення, аналіз факторів, які впливають на формування свідомості та життєвих практик різних груп молоді, визначення впливу молоді на трансформацію цінностей та норм конкретно-історичного суспільства на його ювентизацію [43].

Велика увага в межах соціології молоді приділяється також дослідженням взаємодії поколінь, визначенню ролі тих чи інших вікових етапів у життєвому циклі людини, вивченню механізмів виховання молодого покоління, розвитку соціальної зрілості та становлення молоді як соціального суб'єкта [6]. Одне із основних завдань соціології молоді полягає в тому, щоб на основі узагальненого аналізу тенденцій соціального розвитку молоді, а також умов її життєдіяльності, розробити науково обґрунтовані методи та форми діяльності державних і громадських інституцій, які опікуються вирішенням соціальних проблем молоді, допомагаючи їй у соціальному становленні та самореалізації в освітній, професійній, економічній, політичній, сімейно-побутовій, правовій та інших сферах суспільного життя.

У контексті сучасного українського суспільства, зокрема повномасштабної російсько-української війни, надзвичайно актуальним завданням соціології молоді є аналіз впливу цієї війни на українську молодь, на

її психологічний стан та соціальне самопочуття, на ціннісні преференції та життєві плани молоді. Реалізуючи це завдання, необхідно враховувати досвід інших країн, досить докладно представлений у науковій літературі, зокрема іноземній (див., напр.: [Hoffman, 2009; Kilcullen, 2009; Simpson, 2005; Wilkie, 2009]), а також існуючі теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу молоді. Розглянемо ці підходи та визначимо можливості та обмеження їхнього застосування до дослідження української молоді в умовах війни, яку переживаю наразі наше суспільство.

Перш за все підкреслимо, що теорії молоді та молодіжні дослідження мають величезне значення для розуміння ролі молоді у функціонуванні та розвитку конкретно-історичного суспільства. В сучасному соціологічному знанні вивчення молоді базується на різних теоретичних підходах, які зазвичай об'єднують у три основні групи.

В межах першої групи теорій молоді (психофізіологічні теорії) акцентується увага на феномені молодості як періоді у життєвому циклі особистості, коли відбувається активний фізіологічний та психологічний розвиток. Такі відомі представники цієї групи теорій, як Гренвілл Стенлі Холл, Карл Гроос, Шарлотта Бюлер та Зігмунд Фройд, акцентують на амбівалентності та конфліктності цього періоду життя людини.

Так, Гренвілл Стенлі Холл у своїй роботі "Юність" визначає цей період як "друге народження" людини, коли проявляються стреси, конфлікти, нестабільність та ентузіазм. С. Холл виділяє 12 антитез, між якими коливається юність, що включають надмірну активність / знесилення, веселість / сум тощо. На наш погляд, теорія С. Холла і сьогодні не втрачає свою актуальність і може бути використана в сучасних дослідженнях підліткової свідомості та життєвих практик цієї демографічної групи.

Ще один автор, роботи якого належать до першої групи теорій молоді, - Карл Гроос у своїй концепції перш за все зосереджується на біологічних

аспектах перехідного віку, підкреслюючи особливу роль інстинктів у поведінці підлітків.

Відома австрійська дослідниця Шарлотта Бюлер розробила детальну концепцію пубертату, тобто так званого періоду дозрівання особистості, виділяючи стадії отроцтва та юності та акцентуючи увагу на потребі у доповненні як головній потребі цього періоду, яка зумовлюється статевим інстинктом.

Засновник психоаналізу Зигмунд Фройд та його послідовники вивчали конфлікти між сексуальними потребами та соціальним порядком, акцентуючи увагу на психобіологічних процесах. Пояснюючи споконвічний конфлікт «батьків та дітей», З. Фройд розробляє теорію Едіпова комплексу, в межах якої зазначений конфлікт пояснюється протестом синів проти сексуальної монополії батьків.

Представники ще однієї групи соціологічних теорій молоді застосовують соціокультурний підхід до її дослідження, розглядаючи молодь і молодість як феномени культури. Теорії, що належать до цієї групи, перш за все акцентують увагу на культурних якостях та функціях молоді. Цей підхід включає вивчення молодіжних субкультур та контркультур, ролі молоді в культурних, зокрема ціннісних, змінах у суспільстві, на впливі соціально-культурного середовища на цінності та соціокультурні практики молоді.

Засновник соціології молоді в Польщі Юзеф Халасинський, німецький дослідник Г. Грізе та інші представники даної груп теорій молоді розглядали цю соціально-демографічну групу як особливу групу суспільства з власною культурною специфікою. Так, Ю. Халасинський трактував культурну специфіку молодості не тільки і не стільки як притаманні молодості якості, але як аксіологічний феномен загальносоціального характеру.

Теорії контркультури, що були розроблені Теодором Роззаком та Чарльзом Райтом Міллсом, трактують молодіжний бунт як відповідь на раціоналізм та технократію сучасного їм суспільства. Ці ідеї представлені

також в роботах Герберта Маркузе, який розглядав молодь як одну із головних революційних сил у суспільстві.

Едуард Шпрангер, Альфред Радкліфф-Браун, Броніслав Маліновський, Рут Бенедікт та Маргарет Мід, застосовуючи соціокультурний підхід до вивчення молоді, акцентували на культурних характеристиках молоді, приділяючи велику увагу не тільки ролі кожного наступного покоління у збереженні та передачі культурних цінностей суспільства, але й у створенні ним нових ціннісних феноменів, їхньому внеску у трансформацію ціннісної системи соціуму, а отже, його безперервного розвитку. На нашу думку, особливого розвитку ці ідеї отримала у теорії М. Мід про три типи культури: постфігуративну, кофігуративну та префігуративну.

Ми вважаємо соціокультурний підхід до соціологічного аналізу молоді найбільш придатним для сучасних наукових студій молоді, в тому числі у її аналізі у контексті обраної нами проблеми.

Нарешті ще одна група теорій молоді акцентує увагу на її ролі як суб'єкта та об'єкта суспільних відносин. Серед авторів, які додержуються такого погляду на молодь, можемо назвати таких дослідників, як К. Маркс і Ф. Енгельс, болгарські науковці П. Мітев (автор терміну «ювентизація суспільства»), Господінов, Балканський А. Райчев. У своїх роботах ці науковці розглядають питання самовизначення молоді, інтеграції молоді в суспільство як процес суб'єктизації нею суспільних відносин та інтересів.

Відомий німецький соціолог Карл Маннхейм у своїй концепції поколінь досліджував соціальні функції молоді як "оживляючого посередника" у так званих «динамічних суспільствах» (на відміну від так званого «статичного суспільства»), в якому молодь не повністю включена у status quo суспільства).

Докладний аналіз теоретико-методологічних підходів до соціологічного дослідження суспільства представлений у публікаціях з проблематики соціології молоді, зокрема в роботах таких вітчизняних соціологів, як Л. Сокурянська, Ю. Тарабукін, С. Щудло та ін. (див., напр.: [6]).

Важливе місце у теоретичному підґрунті нашої роботи, присвяченої вивченню ціннісних орієнтацій та життєвих планів української молоді в умовах російського вторгнення посідає наукова спадщина відомого американського соціолога Рональда Інглхарта. Його теорії матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей присвячений наступний підрозділ цієї кваліфікаційної роботи.

1.2. Рональд Інглхарт про трансформацію цінностей у глобальній перспективі

Вище ми вже писали про те, що особливий інтерес, з огляду на тему нашої роботи, становлять результати досліджень, здійснених відомим американським соціологом професором університету Мічигану Рональдом Інглхартом. Протягом майже 50 років він вивчав трансформацію цінностей у різних країнах світу, що представляють 70% населення Землі, у тому числі в Україні.

Рональда Інглхарта називають одним із лідерів сучасної прикладної соціології. Його дослідницька діяльність розпочалася наприкінці 1960-х років і менш ніж через 10 років, завдяки публікації монографії «Мовчазна революція: зміна системи цінностей та політичного стилю в західному суспільстві» (1977), набула широкого визнання наукової громадськості. Сьогодні Р. Інглхарт відомий нам як автор понад ста наукових статей, опублікованих у найпрестижніших американських та європейських соціологічних журналах, та кількох монографій, в яких викладаються основні положення його теоретичних досліджень та результати численних емпіричних студій, проведених ним та його колегами у багатьох країнах світу протягом. Крім зазначеної вище роботи, перу Р. Інглхарта належать монографії «Культурний зсув у зрілому індустріальному суспільстві» (1990), «Ціннісні зміни у глобальній перспективі (у співавторстві з П. Р. Абрамсоном) (1995), «Модернізація та

постмодернізація. Культурні, економічні та політичні зміни в 43 суспільствах» (1997) та ін. (див.: [34, 35]).

Останні публікації Р. Інглхарта, як вважають численні прихильники його творчості, свідчать про те, що їхній автор – не тільки і не стільки соціолог-емпірик, скільки теоретик, який спромігся надати своїй гіпотезі про роль ціннісних орієнтацій особистості в сучасному суспільстві характер глобальної соціологічної концепції, яка в тому чи іншому аспекті може бути застосована до дослідження різних соціальних систем.

Наша увага до робіт Р. Інглхарта викликана, по-перше, його інтересом до аналізу взаємозв'язку власне культурних (насамперед ціннісних) змін із соціально-економічними та політичними трансформаціями, які відбуваються в межах того чи іншого суспільства, як от сьогодні зі змінами в Україні, спровокованими російсько-українською війною. По-друге, нашим інтересом до досліджень Р. Інглхарта, присвячених глобальному процесу переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей. Зазначимо, що в основу цієї типології Р. Інглхарт поклав відому концепцію про ієрархію потреб А. Маслоу. При цьому під матеріалістичними цінностями американський соціолог розуміє орієнтації на матеріальне благополуччя, економічне зростання, боротьбу зі зростанням цін, забезпечення порядку в державі, боротьбу зі злочинністю тощо. Тобто це орієнтації на фізичну та економічну безпеку. До постматеріалістичних цінностей (згодом Р. Інглхарт називає їх постмодерністськими) він відносить орієнтації на свободу слова, самореалізацію, участь в управлінні соціальними процесами, гуманізацію міжособистісних відносин, приналежність до групи, якість життя тощо.

На думку Р. Інглхарта, процес постматеріалізації цінностей може свідчити про певну демократизацію суспільства, проте він не робить однозначного висновку, що поширення постматеріалістичних цінностей може гарантувати демократичні зміни, бо цінності, як він вважає, є лише одним, нехай і дуже важливим фактором, що впливає на соціальні процеси. Вчений

підкреслював, що поширення постматеріалістичних цінностей не може і не відбуватиметься швидко, що це тісно пов'язане зі зміною поколінь та зумовлене поступовою зміною мотивації, підвищенням матеріального добробуту та зростанням освітнього рівня людей.

У цьому контексті, продовжуючи наш огляд теоретичних концептів та емпіричних досліджень Р. Інглхарта, маємо виокремити основні положення його теорії, які зводяться до такого: економічна безпека, створена розвиненими індустріальними суспільствами, кардинально змінює ціннісні орієнтації населення розвинених країн. Це призводить до того, що його (населення) колишній акцент, цільова установка на економічну безпеку тьмяніє перед універсальними, хоча найчастіше латентними потребами в оцінці, приналежності, реалізації індивідуального інтелектуального потенціалу тощо. Незважаючи на те, що люди все ще звертають увагу на економічну та фізичну безпеку, вони все більше усвідомлюють свою потребу у свободі, самовираженні, покращенні якості життя. Р. Інглхарт пише: «Зміни, які відбулися в останні десятиліття в економічній, технічній та соціально-політичній сферах, зумовили серйозні зрушення у культурних засадах сучасного індустріального суспільства. Змінилося все: стимули, що спонукають людину до роботи, протиріччя, що стають причинами політичних конфліктів, релігійні переконання людей, їхнє ставлення до розлучень, абортів, гомосексуалізму, значення, яке людина надає сім'ям і дітям. Можна піти ще далі і дозволити собі твердження, що за час існування сучасного індустріального суспільства змінилося навіть те, чого люди хочуть від життя» [34, р. 3].

У контексті проблематики нашого бакалаврського дослідження ми, звернувшись до теорії Р. Інглхарта, приділили особливу увагу його ідеям, що, змінюючи старші покоління, молодь провокує постматеріалістичні тенденції. Зазначимо, що у 39 із 43 країн Західної та Східної Європи, Азії та Америки, де у 80-х та 90-х р.р. минулого століття було проведено дослідження цінностей,

молодь виявилася більш постматеріалістично налаштована, ніж старші покоління. Ці відмінності, на думку американського дослідника, можуть бути, з одного боку, результатом відмінностей у позиціях молодшого та старшого поколінь, у їхньому життєвому циклі, з іншого, – наслідком специфіки формативного періоду соціалізації різних вікових когорт. За Р. Інглхарт, формативний період у житті індивіда – це період найбільш інтенсивного формування його особистості. Проте можлива комбінація зазначених причин. Молодь, не обтяжена економічними проблемами, принаймні настільки, як старше покоління, відрізняється від нього образом і стилем життя, їй властивий юнацький ідеалізм. З іншого боку, для дітей, які виростають у періоди економічного благополуччя, розмірковує Р. Інглхарт, більш характерними є неекономічні цінності, бо вони впевнені, що їхні основні матеріальні потреби будуть повною мірою задоволені. У зв'язку з цим вони значно більше цінують самореалізацію, можливість участі в ухваленні політичних рішень та інші неекономічні цінності. Якщо виходити із першого пояснення, то покоління повинні з віком ставати більш матеріалістичними. Проте, як свідчать, зокрема, дослідження Р. Інглхарта, у багатьох випадках цього немає. Тому навряд чи можна скидати з рахунків якесь із пояснень, обидва вони, безсумнівно, мають сенс.

Р. Інглхарт та П. Абрамсон у своїй роботі «Зміна цінностей у глобальній перспективі» виділяють кілька значущих аспектів впливу зміни поколінь на соціальні процеси: спрямованість молоді до постматеріалізму, що сприяє зростанню кількості постматеріалістів, посиленню постматеріалізму; підтримка та розвиток цієї тенденції; запобігання матеріалістичній тенденції, що досягається рівновагою між цінностями молодих, що змінилися, і матеріалізмом старших поколінь (зрештою це призводить до стабільного рівня постматеріалізму); кардинальна зміна тенденцій від матеріалістичної до постматеріалістичної. І все ж таки, підкреслюють автори, посиляючись на

отримані дані, зміна поколінь, будучи причиною постматеріалізму, не обов'язково призводить до зростання цих цінностей [28].

Постматеріалісти, як з'ясувалось у межах численних досліджень, проведених Р. Інглхартом та його колегами, не тільки мають більш високий рівень освіти, але й відрізняються більшою цілеспрямованістю, виявляють більш високу політичну активність, ніж матеріалісти. Тому їхній вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві, швидше за все, буде більш значущим, ніж вплив матеріалістів, вважає Р. Інглхарт. І ще, що дуже важливе з погляду наших власних дослідницьких завдань, це таке спостереження – висновок Р. Інглхарта. Він вважає, що «від постматеріалістів слід очікувати на більшу готовність до сприйняття культурних перетворень» [34, р. 101]. У контексті нашого бакалаврського дослідження ми намагались з'ясувати, наскільки притаманні сучасній українській молоді постматеріалістичні ціннісні орієнтації, чи не змусила її війна повернутися до матеріалістичних цінностей, тобто до цінностей фізичної та економічної безпеки, фізичного та економічного виживання.

Зазначимо, що підтвердження припущення американського соціолога про більш високий рівень готовності постматеріалістів до сприйняття соціокультурних змін було виявлено під час досліджень динаміки ціннісних орієнтацій пострадянської студентської молоді, проведених соціологами Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом перших двох десятиліть XXI сторіччя (науковий керівник цих досліджень – професорка Л.Г. Сокурянська) (див., напр.: [7]). Результати цих досліджень представлені у численних публікаціях їхнього авторського колективу.

На нашу думку, дуже важливо, щоб сучасна українська молодь, незважаючи на війну, яка стає найсерйознішим гальмом у розвитку постматеріалістичних цінностей у свідомості українців, дестабілізує економіку та фінанси України, руйнує її міста та села і, що найстрашніше, вбиває її громадян, так от, щоб молодь нашої країни все більше орієнтувалась на

постматеріалістичні цінності, бо саме прагнення до самореалізації як найважливішої постматеріалістичної цінності допоможе відбудувати свою країну після її перемоги над російськими окупантами.

Завершуючи цей підрозділ, надамо визначення основних понять нашої дипломної роботи: «цінності», «ціннісні орієнтації» («ціннісні преференції») та «життєві плани», які ми будемо використовувати в якості робочих у межах даного дипломного дослідження.

Почнемо з дефініції поняття «цінності», яке Л. Сокурянська визначає як «концепції життєвих переваг особистості (або соціальної групи), що відображають її здатність осмислення оточуючої реальності, оцінного ставлення до неї, а також її емоційний (афективний) стан, волютивні інтенції та що виступають головними мотиваторами поведінки та діяльності того чи іншого соціального суб'єкта» [28, с. 117].

У пошуках визначення поняття «ціннісні орієнтації» ми звернулись до робіт В. Бакірова, який визначає його як «системно пов'язані ціннісні уявлення, що реально детермінують вчинки та дії людини, що мають прояв та виявляють себе в практичній поведінці, а також визначають якісну своєрідність життєдіяльності особистості, її способу життя» [24, с. 118].

Зазначимо, що поняття «ціннісні преференції» за своїм змістом ми вважаємо тотожним до змісту поняття «ціннісні орієнтації», проте підкреслимо, що поняття «ціннісні преференції» використовується у тих випадках, коли йдеться про переважання певних цінностей у ціннісних орієнтаціях особистості чи соціальної групи.

Що стосується поняття «життєві плани», то в якості робочого визначення цього поняття ми використовуємо його дефініцію, сформульовану українськими науковцями Л. Сохань та М. Кириловою. Згідно з їхнім визначенням, життєвий план – «система рішень, психологічних установок особистості, що відображує її потреби, рівень духовного розвитку і моральної зрілості і спрямована на зміну самого суб'єкта, на зміну та збереження його

матеріального і громадського становища при певних, у тому числі, передбачуваних обставинах» (наводиться за: [25, с. 100].

1.3. Соціологічний дискурс війни: класичні та сучасні теорії

Дослідженню природи, сутності та змісту війни присвячена значна кількість як наукових робіт і філософських трактатів, так і художніх творів. Війну називали «батьком усього» (Геракліт), «шляхом обману» (Сунь-Цзи), «продовженням державної політики іншими засобами» (К. фон Клаузевіц), акцентуючи на насильницьких засобах її ведення. Німецький філософ і природознавець початку ХХ ст. Георг Фрідріх Ніколаї вбачав причини виникнення війни в біологічних інстинктах людини та її боротьбі за виживання. За З. Фрейдом, причини війни криються в інстинкті смерті, за американським юристом У. Дугласом - в інстинкті руйнування, за Нобелівським лауреатом К. Лоренцом - у внутрішньовидовій агресії, властивій як тваринам, так і людині.

Як соціокультурне явище війна має два тісно пов'язані між собою аспекти: соціально-політичний і військово-технічний. Соціально-політичний аспект керує визначенням учасників конфлікту та мотивів, за якими вони діють, а військово-технічний аспект перш за все стосується використання матеріальних і людських ресурсів у військових діях.

Фундаментальний зміст війни залишається стабільним, незважаючи на численні теорії її походження. Війна завжди була і залишається засобом боротьби за зміну та перерозподіл соціальних ролей у рамках розвитку суспільства. Вона зберігає свою суть як вираження волі до влади, яка маніфестується через збройну боротьбу. На думку багатьох дослідників війни, основна мета протиборчих сторін у більшості випадків полягає не в тому, аби фізично знищити опонента, а у нейтралізації його як претендента на соціальну

роль, яку прагне здобути переможець. Військові дії мають на меті змусити поразку сторону виконувати нову роль, яка підтримує або заміщує роль, що раніше належала переможцю, і таким чином реорганізувати соціальні відносини. На наш погляд, саме це має на меті рф, воюючи проти України.

З соціологічної точки зору, війна розпочинається тому, що існуючі ролі суб'єктів соціальних відносин стають непридатними для мирного співробітництва, особливо в контексті змін у глобальній спільноті. Вирішальним фактором у цьому процесі є питання справедливості, яка втрачається, коли суб'єкти більше не можуть співпрацювати на колишніх умовах. З політологічної точки зору, війна розпочинається, коли конкуруючі держави визнають, що їхній суперник стає або занадто слабким, або занадто сильним. Це спостерігалось у випадку з Україною в 2014 році, коли росія скористалася політичними та правовими проблемами, що виникли після «революції гідності», анексувала Крим та підтримала сепаратистський рух на Донбасі, це спостерігається і сьогодні, в умовах повномасштабної агресії рф.

Соціологи досліджують суб'єкта війни (особистість, організацію чи країну), вивчаючи засвоєні та прийняті ним або вимушено виконувані соціальні ролі, які впливають з його соціальної позиції в суспільстві. Кожна соціальна роль реалізує певні функції, які можна умовно поділити на три групи: функції забезпечення, функції управління та функції виконання. Функція забезпечення «відповідає» за ресурси, функція управління встановлює цілі, а функція виконання реалізує завдання. В умовах війни ці функції перерозподіляються. Відповідно, головною метою війни є не стільки фізичне знищення супротивника, скільки перерозподіл рольових функцій між країнами на глобальному рівні (як от відбувається в умовах війни росії проти України) або між соціальними групами всередині країни (у випадку громадянської війни) [44].

Отже, сенс будь-якої війни можна зрозуміти, лише вивчаючи взаємозв'язок між ситуацією, що призвела до війни, і ситуацією, яка виникла

після її завершення. Якщо говорити про сучасну російсько-українську війну, то можна дійти висновку, що підтримка сепаратистів на Донбасі та анексія Криму були націлені російським керівництвом на поступове знищення української державності та створення нової геополітичної ситуації на євразійському континенті. Російсько-українська війна є яскравим прикладом спроби силового перерозподілу рольових функцій на міжнародній арені, який зумовлюється прагненням до зміни геополітичного балансу влади.

У ході розвитку людської цивілізації війна, не змінивши своєї сутності, суттєво трансформувала форми та методи ведення військових дій. Суттєво змінилася і зброя: від холодної, яка застосовувалась у стародавні часи, до ракетно-ядерної та інформаційної, яка застосовується в умовах цифрового суспільства. Не менш суттєво сьогодні змінився характер і масштаб війни. Що засвідчує російсько-українська війна та інші сучасні війни.

Отже, у сучасному розумінні війна — це суспільно-політичне явище, пов'язане з корінною зміною характеру відносин між державами і націями, а також переходом протиборчих сторін від застосування невійськових, ненасильницьких форм і способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів збройної боротьби для досягнення певних політичних та економічних цілей. При цьому головним засобом ведення війни є збройні сили та воєнізовані формування. Разом з тим, у війні часто використовуються й інші (незбройні) форми боротьби, але основна і вирішальна форма боротьби у війні - саме збройна.

Останніми роками виникла форма збройного конфлікту, що починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорстокою громадянською війною й зовнішньою інтервенцією. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись на клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси й фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень [44].

У таких конфліктах застосовуються всі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, у тому числі найбезчесніших, способів і прийомів дій - як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед найбільш беззахисні категорії населення - люди похилого віку, жінки та діти, що ми спостерігаємо сьогодні в Україні, перш за все на територіях, наближених до зони бойових дій, як от на території Харківської, Сумської, Донецької та Луганської областей.

Прихована чи явна зовнішня військова агресія, здійснена сусідніми країнами зі застосуванням високотехнологічних засобів розвідки та новітньої зброї, в тому числі інформаційної, надає такому збройному конфлікту надзвичайно заплутаного та неоднозначного характеру.

Метою та змістом війни даного типу стає не фізичне знищення збройних сил країни - супротивника, а деморалізація і нав'язування своєї волі всьому населенню певної держави. В умовах сучасних збройних конфліктів поряд з регулярними військами, зустрічається безліч нових «дійових осіб» — формування повстанців та бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові угруповання та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій. Такий тип ведення бойових дій отримав назву «гібридної війни». Теоретичним обґрунтуванням ведення такої війни протягом ХХІ століття переважно займалися такі американські військові теоретики, як Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немет, Е. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейєр, Ф. Хоффман, норвезький фахівець Г. Карлсен, нідерландський дослідник Ф. ван Каппен, українські соціологи В. Бакіров, Є. Головаха, О. Злобіна, Н. Костенко, О. Симончук, І. Рущенко, С. Хобта та ін. [14-23].

Саме такі бойові дії відбуваються під час російсько-української війни. «Гібридній» війні, що стала нашою реальністю, притаманне те, що, по-перше, вона поєднує конвенційні та неконвенційні бойові дії і відповідних їхніх

учасників (поряд зі збройними силами учасниками війни стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандитські формування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-друге, початок «гібридної» війни пов'язаний з використанням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями; по-третє, протягом всієї «гібридної» війни дуже важливе значення приділяється боротьбі за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними суб'єктами виступають не військові, а цивільні: ЗМІ, перш за все телебачення та Інтернет. Війна — це завжди протистояння. У війні є сторона, яка нападає, і сторона, яка захищається. На відміну від збройного конфлікту, війна завжди має закінчуватися перемогою. У класичному розумінні, перемога — це успішний результат, завдання поразки військам противника та досягнення цілей, поставлених у рамках конкретної бойової операції чи війни загалом [44].

Перемога як успішний завершальний етап війни для однієї з протиборчих сторін полягає в розгромі або капітуляції противника, повному придушенні його здатності до опору. У такому разі досягнутий військовий результат перетворюється на політичну перемогу, яка веде до укладання мирного договору, що відображає післявоєнні ролі воюючих сторін з точки зору переможця та його союзників [44]. Саме на таку перемогу чекає та сподівається сьогодні український народ.

Як зазначають фахівці з вивчення війни, питання про політичне значення та зміст перемоги у війні слід розглядати, насамперед у контексті політичних цілей війни. Від цих цілей залежить характер війни — обмежений або тотальний, а також рівень «тотальності» війни. Соціально-політичний характер війни може бути однаковим або протилежним для воюючих сторін. Цілі цих сторін можуть змінюватися в ході війни під впливом різних обставин, насамперед під впливом ходу військових дій. У цьому проявляється специфіка зворотного зв'язку між війною і політикою, політикою та військовою стратегією. Заміна політичної мети ідеологічними установками у військово-

стратегічному плануванні, як показує історія, може негативно вплинути на результати війни та її наслідки.

Роль будь-якої війни в історії простягається далеко за хронологічні рамки її ведення і безпосередні підсумки. Остаточно роль війни в історії розкривається в її наслідках, під якими розуміється характер змін у розстановці соціально-економічних, політичних і духовних сил між державами і всередині них, що складається в результаті військових дій, понесених втрат та ступеня реалізації цілей сторін, що воювали [44].

Зазвичай виділяють безпосередні та віддалені наслідки війни. Історичну роль тієї чи іншої війни необхідно оцінювати за її наслідками лише в рамках однієї епохи, оскільки нова епоха потребує і нового вирішення проблеми війни та миру. Наслідки «гібридної» війни спочатку на Донбасі, а тепер вже на всій території України є жахливими, а, з огляду на те, що відбувається сьогодні на Харківщині, Сумщині, Чернігівщині, Одеській області та на інших, наближених до зони бойових дій українських територіях, будуть ще жахливішими. «В'єтнамський» і «афганський» синдроми, як вважають дослідники, ніщо у порівнянні з «АТОшним» синдромом та синдромом російсько-української війни, що починає проявлятися вже сьогодні. А якщо взяти до уваги культурний шок і культурну травму, що переживають громадяни України, то сподіватися на дружні стосунки з «братнім» народом російської федерації навіть у віддаленому майбутньому важко. Як вважають деякі науковці, нас очікує хвиля русофобії, українофобії, непорозуміння, створення нових симулякрів, що не будуть відповідати дійсності, але будуть розповсюджуватися ЗМІ країн світу [44].

На наш погляд, перед українськими соціологами сучасність поставила нагальне завдання — активізувати дослідження у галузі соціології війни, розбудовуючи її методологічну і методичну базу, категоріальний апарат тощо. Це дозволить вирішити численні теоретичні та практичні завдання, пов'язані з визначенням закономірностей війни, розкриттям її сутності, рис, трансформації

цілей, масштабів, характеру і засобів збройної боротьби, людського чиннику, наслідків воєнних дій для конкретної країни, в тому числі її молоді, та людства в цілому.

У цьому контексті підкреслимо, що повномасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року суттєво вплинуло на молодь нашої країни. Багато молодих людей зазнали втрат (як економічних, так і психологічних), зіткнулися зі зміною своїх життєвих планів та цілей. Саме наша молодь відіграє сьогодні важливу роль у бойових діях на полях російсько-української війни та у допомозі мирним жителям нашої країни. Чимало молодих людей приєдналися до лав Збройних Сил України або беруть активну участь у волонтерській діяльності.

Війна об'єднала українську молодь, багато молодих людей стали активними учасниками громадського життя, допомагаючи біженцям, внутрішньо переміщеним особам та військовим. Мотивація молодих людей щодо участі у війні різна. Більшість із них відчують патріотичний обов'язок захищати свою країну, інші приєднуються до військових сил через вплив соціального оточення чи особистий досвід. Важливою мотивацією також є бажання бути корисними своїй країні, що є частиною спільної мети досягти перемоги та зберегти незалежність нашої країни.

Як засвідчують соціологічні дослідження, здійснені вітчизняними фахівцями вже під час війни, ставлення молоді до військової служби та професії військового змінилося у кращу сторону. Більше молодих людей зараз бачать у військовій службі перспективу для особистого та професійного розвитку, кількість тих, хто вважає цю професію шляхом до успіху, значно зросла. Війна посилила єдність молоді та сприяла зростанню патріотичних настроїв. Соціокультурні фактори, такі як підтримка волонтерської діяльності, патріотизм, відчуття єдності та бажання бути корисними, сприяють зміцненню суспільства та ролі молоді в ньому. Багато молодих людей висловлюють

готовність долучатися до процесу відновлення країни, що є позитивним свідченням їхньої стійкості та відповідальності.

Деякі результати численних емпіричних соціологічних досліджень, проведених в Україні під час війни, в межах яких, у тому числі, розглядалися питання трансформації ціннісних орієнтацій та життєвих планів молоді, ми представимо у другому розділі нашої кваліфікаційної роботи.

Висновки до розділу 1

У процесі побудови теоретико-методологічної основи нашої кваліфікаційної роботи ми перш за все спиралися на теоретичні здобутки західних та вітчизняних фахівців у таких галузях соціологічного знання, як соціологія молоді, соціологія війни та соціологія цінностей. При цьому особливу увагу ми приділили роботам таких соціологів, які у своїх дослідженнях зверталися до молодіжної проблематики, як С. Холл, К. Гроос, Ш. Бюлер, З. Фройд, Ю. Халасинський, Г. Грізе, Е. Шпрангер, А. Радкліфф-Браун, Б. Малиновський, Р. Бенедікт, М. Мід, Ч. Міллс, К. Маннхейм, М. Зелінська, П. Длугош, О. Балакірева, О. Яременко, Т. Бондар, Н. Паніна, Л. Сокурянська, Ю. Тарабукін, С. Щудло та ін., взявши на озброєння їхні ідеї щодо місця та ролі молоді в суспільному розвитку; актуалізації її соціальної суб'єктності в сучасному світі, зокрема в Україні; ціннісні орієнтації та плани молоді на майбутнє у таких сферах, як освітня, професійна, сімейно-побутова та інших.

Досліджуючи ціннісний дискурс соціології та інших галузей соціогуманітарного знання, ми перш за акцентували на доробку таких науковців, як Р.Лотце, Ф.Брентано, Н.Гартман, Н. Решер, Ф. Адлер, У. Томас, Ф. Знанецький, К. Клакхон, Т.Парсонс, М. Шелер, М. Рокіч, В. Бакіров, Є. Головаха, А. Ручка, Л. Сокурянська, В. Хмелько та ін.. Особлива увага у нашому власному дослідженні ціннісних преференцій сучасної української

молоді була приділена теорії американського соціолога Р. Інглхарта щодо глобального переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних (постмодерністських) цінностей. Застосувавши цю теорію до аналізу емпіричної бази нашої роботи, ми намагалися з'ясувати співвідношення матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей у ціннісній свідомості сучасної української молоді.

Нарешті, ще однією складовою теоретичної бази нашої роботи є напрацювання науковців, що досліджують феномен війни, а саме американських військових теоретиків Р. Глена, Дж. Гордона, Д. Кілкаллена, Дж. Маккуена, Дж. Маттіса, Дж. Мацумури, У. Немета, Е. Сімпсона, Р. Уїлкі, Н. Фрейєра, Ф. Хоффмана, норвезького фахівця Г. Карлсена, нідерландського дослідника Ф. ван Каппена, українських соціологів В. Бакірова, Є. Головахи, О. Злобіної, Н. Костенко, О. Симончук, І. Рущенка, С. Хобти та ін. Особливе значення для нашого бакалаврського дослідження мали ідеї сучасних дослідників про гібридний характер воєн XX – XXI століття, зокрема російсько-української війни.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ТА ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

2.1. Психологічний стан української молоді в умовах воєнного стану

Звернувшись до аналізу результатів соціологічних досліджень, проведених в Україні під час повномасштабної російсько-української війни, зокрема до аналізу даних щодо психологічного стану української молоді в умовах цієї війни, ми, в тому числі, прагнули з'ясувати, чи впливає цей стан на ціннісні преференції та життєві плани цієї соціально-демографічної групи.

У пошуках відповіді на це питання перш за все звернемось до результатів всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, проведеного в жовтні 2023 року, яке надає важливу інформацію про психологічні стани та стресові фактори, з якими стикається населення України, включаючи молодь, в умовах війни, а також щодо таких важливих аспектів цієї проблеми, як рівень психологічного дистресу, ресурси протидії стресу та індивідуальні психологічні ресурси тощо. Все це, на наш погляд, дозволяє, в тому числі, глибше зрозуміти вплив війни на ціннісні орієнтації та життєві плани молодих українців [38].

Отже, подивимось, що саме, з огляду опитаних в межах дослідження, проведеного Інститутом соціології НАНУ, впливає на психологічний стан сучасної української молоді в умовах війни та які засоби протидії стресу вони вважають найбільш ефективними (див. рис. 2.1, 2.2).

Як бачимо, серед основних стресових факторів опитана молодь перш за все зазначила такі, як безпосередня загроза для власного життя (таку відповідь надали 47,4% респондентів) та для життя рідних та близьких (відповідно, 44,2%). Звичайно, страх за власне життя є природною реакцією людини в умовах війни. Молоді люди, особливо ті, хто перебуває у зонах бойових дій або

під постійною загрозою обстрілів, відчують високий рівень стресу через можливість фізичної шкоди або смерті. Так само вони відчують постійну тривогу та страх за життя, фізичне та психологічне здоров'я своїх рідних, близьких та друзів, особливо тих, хто перебуває в зонах бойових дій або на окупованих територіях.

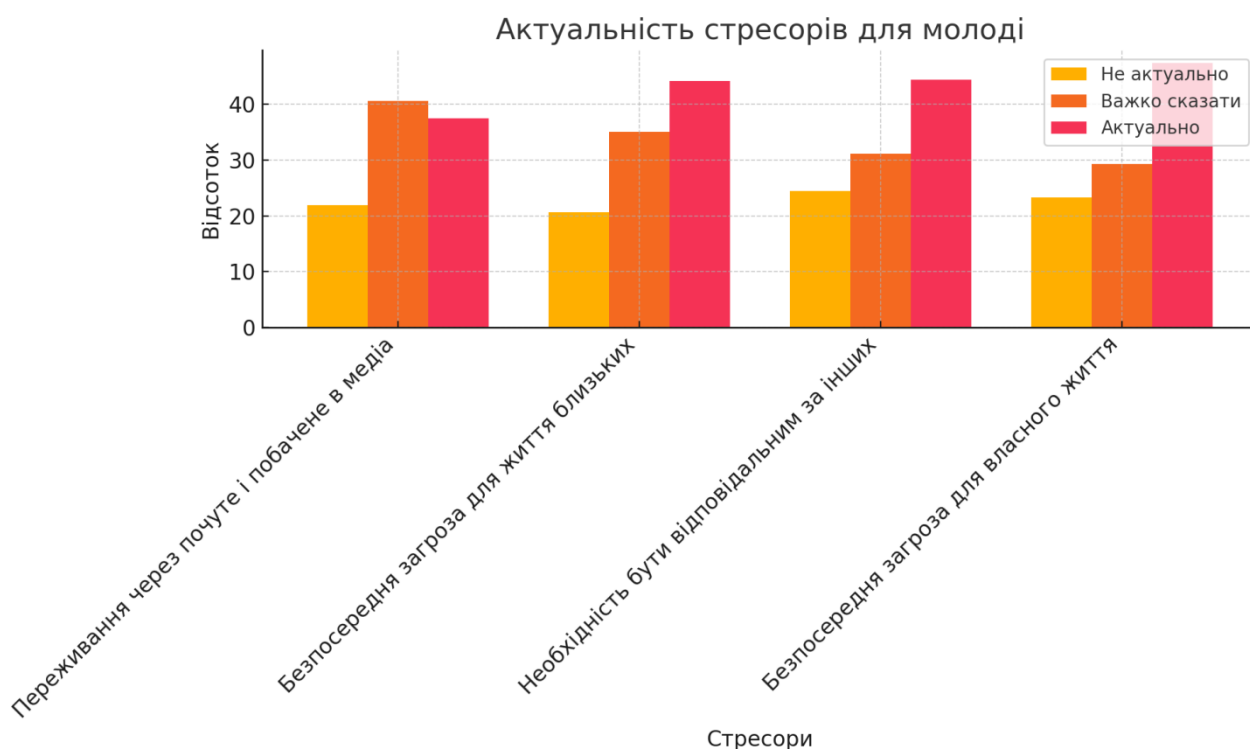

Рис.2.1 Актуальність стресорів для молоді [38]

Необхідність бути відповідальним за інших та опікуватися ними, на думку 44,4% опитаних, також є потужним чинником погіршення їхнього психологічного стану. Адже відчуття відповідальності за інших людей, особливо за молодших або найстарших членів сім'ї, додає додаткового тиску на молодих людей. Піклування про близьких та рідних в умовах воєнного стану, яке, в тому числі, включає їхню фізичну, емоційну та матеріальну підтримку, може бути вкрай виснажливим і суттєво впливати на психологічне здоров'я молодих людей.

Нарешті, ще одним чинником стресового стану української молоді під час війни, як довело зазначене дослідження, є переживання через почуте і побачене в медіа (радіо, телебачення, інтернет). Саме таку відповідь надали 37,5% респондентів. Звичайно, величезний обсяг новин та інформації про російсько-українську війну, яку поширюють вітчизняні та закордонні медіа не може не створювати додатковий тиск і занепокоєння серед молоді. Безумовно, інформація про бойові дії, втрати та інші трагічні події, які відбуваються сьогодні в Україні, викликає значний емоційний стрес, погіршуючи психічне та психологічне здоров'я молодих людей.

Розглянемо їхні думки щодо тих ресурсів, які можуть допомогти сучасній українській молоді у її протидії стресу (див. рис. 2.2).

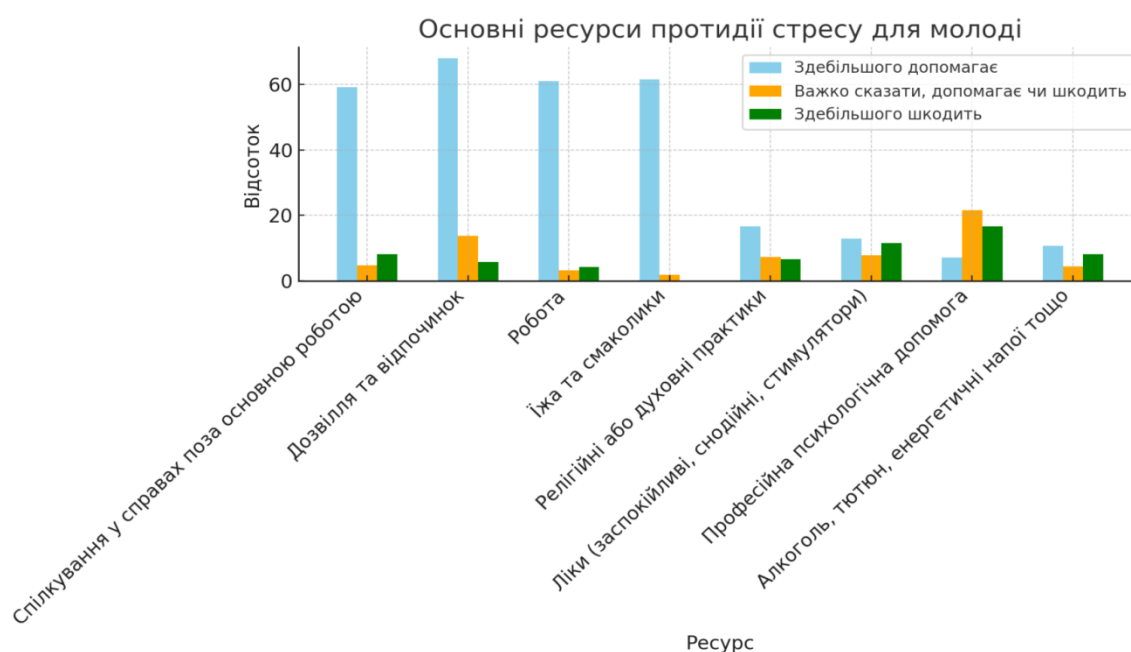

Рис. 2.2. Молодь про основні ресурси протидії стресу

Отже, дослідження виявило, що, на думку опитаних, найбільш ефективними у боротьбі зі стресом є такі ресурси:

- дозвілля та відпочинок. Це зазначили 68% респондентів. На їхню думку, саме цей ресурс є найефективнішим у протидії стресу. Те, що молодь акцентувала саме на цьому ресурсі, цілком природно, адже дозвілля завжди посідало і посідає навіть в умовах війни надзвичайно важливе місце у повсякденних молодіжних практиках, суттєвим чином впливаючи на відновлення психологічного балансу та зниження рівню стресу молодої людини;
- їжа та смаколики. На думку 61,5% опитаних, саме це допомагає їм боротися зі стресовим станом, оскільки смачна їжа приносить їм велике задоволення, в тому числі під час війни, коли так небагато того, що може принести задоволення та знизити рівень стресу;
- робота. На цей ресурс вказали 60,9% респондентів. Це також не викликає здивування, оскільки саме робота, зайнятість виробничими справами відволікає молодих українців від занурення у жахливі події війни, від негативних думок, від постійного хвилювання про життя та здоров'я своїх рідних та близьких, що, безперечно, впливає на зниження рівня стресового стану молодої людини, покращення її психологічного здоров'я.
- спілкування у справах поза основною роботою. Такий ресурс зниження стресу обрали 59,1% опитаних. Це, на нашу думку, зумовлюється тим, що активна комунікація, взаємодія з колегами та друзями (особливо безпосередня, а не онлайн) допомагають молоді впоратися зі стресом.

Серед менш ефективних ресурсів зняття стресу опитані зазначили такі:

- релігійні або духовні практики. Цей ресурс позначили 16,6% респондентів. Можна припустити, що саме ці опитані вдаються до релігійних практик, вважаючи такі практики ефективним засобом боротьби зі стресом;
- ліки (заспокійливі, снодійні, стимулятори). 12,9% опитаних вважають, що використання зазначених медичних препаратів сприяє зниженню стресу і, можливо, застосовують їх у протидії стресу;

- алкоголь, тютюн, енергетичні напої. Лише трохи більше, ніж кожний десятий з опитаних молодих людей (10,7%), у своїй боротьбі зі стресовим станом вдається до вживання алкогольних напоїв та паління. Хоча це начебто небагато, що, як можна припустити, свідчить про усвідомлення молоддю негативного впливу на своє фізичне здоров'я алкоголю та тютюну;
- професійна психологічна допомога. Як не дивно, але допомогу професійних психологів у випадку стресового стану визнають ефективним ресурсом протидії цьому стану всього тільки 7,2% опитаних. Це може свідчити про те, що лише незначна частина української молоді, відчуючи стрес, звертається за професійною психологічною допомогою. У свою чергу, це може бути пов'язано з недостатньою поінформованістю молоді про наявність та доступність таких послуг або негативним досвідом їхнього використання самим респондентом або його близькими.

Додаткову інформацію про те, які саме та як впливають ті чи чинники стресу на психологічний стан молодих українців надають дані, представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Думка респондентів щодо рівня впливу тих чи інших стресорів на психологічний стан людей (%) [24]

Стресор	Нормальний	Підвищений	Високий
Напади на Вас, образи, цькування в соціальних мережах	28,5%	15,1%	56,4%
Недостатня підтримка з боку близьких, незважаючи на потребу в ній	25,4%	17,2%	57,4%
Необхідність внаслідок складних обставин робити вчинки, які не схвалюєш	44,4%	16,3%	39,3%
Дискримінація через Вашу приналежність до певної соціальної групи	12,1%	19,6%	68,3%
Пригадування стресового досвіду з минулого та відповідні негативні відчуття	20,1%	20,4%	59,5%
Конфлікти з близькими людьми, спровоковані військовою ситуацією	17,3%	20,9%	61,8%

Згідно з даними таблиці 2.1, значний вплив на психологічний стан молоді здійснюють стресори, пов'язані з дискримінацією та цькуванням у соціальних мережах, з конфліктами з близькими людьми, а також з пригадуванням власного стресового досвіду в минулому.

Викликає серйозне занепокоєння та обставина, що дискримінація через приналежність респондента до певної соціальної групи зумовлює, як зазначили 68,3% респондентів, найвищий рівень стресу, що свідчить про суттєве зниження рівня толерантності громадян України в умовах війни.

Що стосується конфліктів з близькими та рідними людьми, спровокованих російсько-українською війною, то високий рівень їхнього впливу на стресовий стан людини зазначили 61,8% респондентів. І це на тлі того, що сім'я є однією з головних (поряд зі здоров'ям) цінностей молодих українців, а довіра до сім'ї, в тому числі в умовах війни, є найвищою.

Як ми зазначали вище, пригадування власного стресового досвіду з минулого та відповідні негативні відчуття, за оцінками 59,5% опитаних, зумовлює високий рівень стресу, що свідчить про тривалість впливу минулих травматичних подій на психологічний стан особистості, зокрема молоді.

Високий рівень стресу зумовлюється також, з погляду 57,4% респондентів, недостатньою підтримкою з боку близьких, хоча потребу у такій підтримці відчуває абсолютна більшість опитаних. І знову ж треба згадати про значущість сім'є, внутрішньородинних стосунків в умовах війни.

Далі респонденти зазначили такий каталізатор стресового стану сучасної людини, її психологічного та психічного здоров'я в цілому, як напади на неї, образи, цькування в соціальних мережах. Високий рівень впливу цього чинника на стрес відмітили 56,4% респондентів. На нашу думку, в умовах переходу до інформаційного суспільства вплив цього фактору на психологічне та психічне благополуччя людей, перш за все молоді, яка найбільш занурена у віртуальний простір, буде лише збільшуватися. Ця проблема потребує особливої уваги батьків, освітян, суспільства в цілому задля її вирішення чи хоча б мінімізації.

Оцінюючи такий фактор впливу на стресостійкість людини, як необхідність внаслідок складних обставин робити вчинки, які не схвалюєш, 44,4% респондентів зазначили, що він зумовлює нормальний рівень стресу. В той же час 39,3% респондентів відповіли, що цей фактор спричиняє високий рівень стресу, 16,3% респондентів - підвищений рівень стресового стану.

Отже, представлені вище дані свідчать про необхідність та важливість надання психологічної підтримки молоді України в умовах війни з РФ та розробки соціальних програм, спрямованих на зниження негативного впливу стресорів на психічне здоров'я молодого покоління українців.

Ці висновки знаходять своє підтвердження, з огляду на дані, представлені на рисунку 2.3.

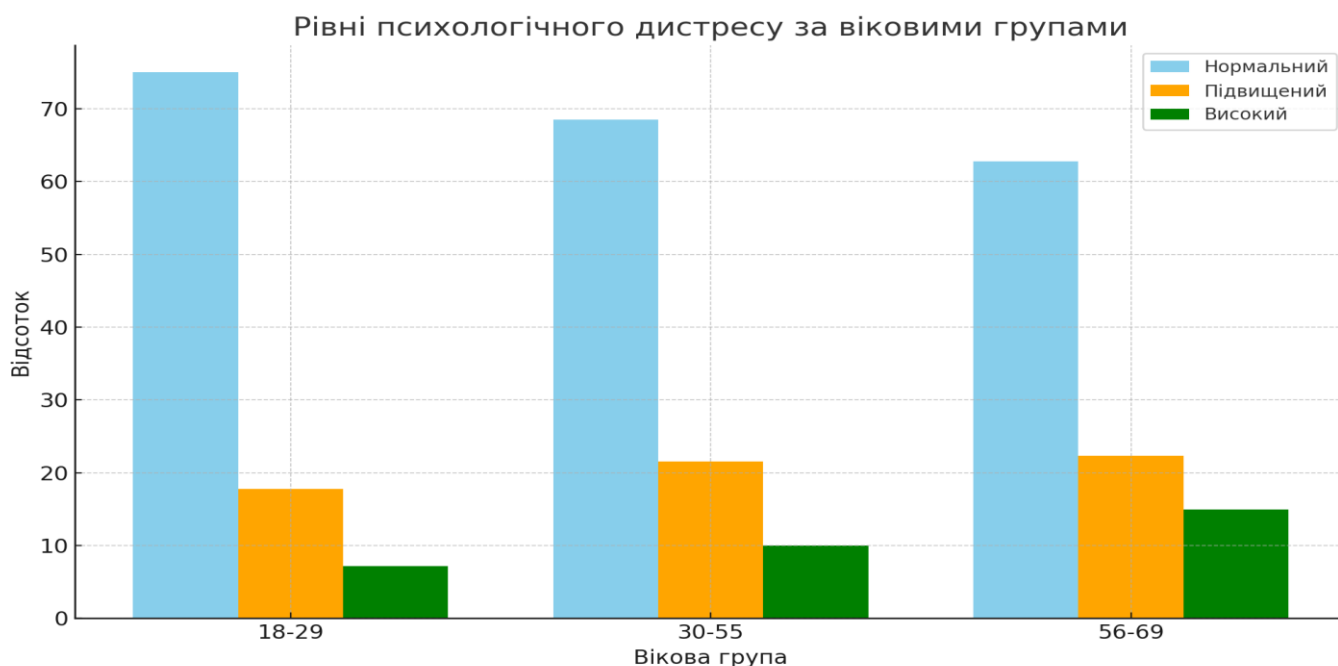

Рис. 2.3 Рівні психологічного дистресу за віковими групами [38]

Як довели результати опитування Інституту соціології НАН України, психологічний дистрес серед молоді у віці 18-29 років виявляє певні тенденції, що характеризують стан цієї соціально-демографічної групи під час війни:

- **нормальний рівень дистресу** демонструють 75% респондентів у віковій групі 18-29 років, що свідчить про відносно високий рівень психологічної стійкості молоді у цій віковій категорії. Це може бути пов'язано з активним соціальним життям, доступом до підтримуючих мереж та більшою адаптивністю до змін;
- **підвищений рівень дистресу** відчувають 17,8% опитаних молодих людей віком 18-29 років. Це вказує на те, що частина молоді стикається зі значними психологічними викликами, які можуть впливати на її повсякденне життя та загальне благополуччя;
- **високий рівень дистресу** мають 7,2% респондентів у цій віковій групі, що є тривожним сигналом про необхідність додаткової підтримки для цієї частини молоді. Високий рівень дистресу може призводити до таких серйозних психологічних проблем, як депресія, тривожність та інші розлади.

Вище ми проаналізували стресори, які значно впливають на психологічний стан молоді, викликаючи серйозні негативні наслідки. Дані про те, які ж саме наслідки для психологічного стану молодої людини має вплив цих стресорів представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Основні наслідки стресових станів особистості

Наслідок стресу	Відсоток нормальний	Відсоток підвищений	Відсоток високий
Ворожість	55,7%	20,8%	24,2%
Депресія	52,6%	26,0%	21,4%
Соматизація	49,0%	37,6%	13,4%
Міжособистісна чутливість	52,2%	34,8%	14,0%
Тривожність	54,7%	31,6%	13,7%
Виснаженість	51,1%	27,6%	21,3%
Параноїдальні ідеї	42,4%	40,9%	16,7%
Подовжений стрес	32,5%	33,8%	33,7%

Отже, результати дослідження свідчать про те, що стресові стани викликають різні негативні наслідки для психічного здоров'я молоді. Найпоширенішими наслідками є ворожість (24,2% опитаних підкреслили її високий рівень) та депресія (21,4% опитаних зазначили її високий рівень). Високий рівень подовженого стресу, на що вказали 33,7% респондентів також є суттєвою проблемою, що вказує на необхідність психологічної підтримки частини української молоді найближчого оточення (родини, друзів), а також професійних психологів.

2.2. Ціннісні орієнтації та життєві плани української молоді в умовах російсько-української війни

У межах цього підрозділу ми проаналізуємо дані декількох емпіричних досліджень, проведених провідними соціологічними установами України під час російсько-української війни, акцентуючи увагу на даних, що стосуються обраної нами проблеми, тобто на ціннісних преференціях та життєвих планах сучасної української молоді.

Почнемо з аналізу результатів двадцять сьомого загальнонаціонального опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» протягом 2-5 березня 2024 року, які надають важливу інформацію щодо ціннісних орієнтацій і життєвих планів сучасної української молоді [37], в тому числі, щодо її ставлення до військової служби у лавах Збройних сил України, до українських ветеранів АТО/ООС та учасників російсько-української війни, що, на наш погляд, може впливати на формування ціннісних орієнтацій молодих українців та їхні життєві плани. Отримані результати дослідження можуть бути використані для аналізу динаміки ставлення молоді до ветеранів бойових дій як важливого чинника трансформації ціннісних преференцій молодих українців в умовах війни.

Отже, звернемось до аналізу результатів зазначеного дослідження, зокрема зацентруємо увагу на даних щодо динаміки інструментальних цінностей, тобто якостей особистості, які виступають засобами реалізації її термінальних цінностей, тобто цінностей-цілей. Зазначимо, що перш за все йдеться про внутрішньоособистісні характеристики, як патріотизм, довіра до військовослужбовців та ветеранів бойових дій, а також про усвідомлення ризиків, пов'язаних із військовою службою.

Порівняльний аналіз даних 2022 року та 2023 року свідчить про суттєве зростання рівня патріотизму української молоді, про що свідчать такі дані: 95% молодих людей вірили в перемогу України у лютому 2023 року, порівняно з 56% у січні 2022 року. Крім того, відсоток молоді, яка відчуває гордість за свою країну, зріс з 34% у 2022 році до 75% у 2023 році.

Важливим чинником, що, на нашу думку, впливає на ціннісні орієнтації та життєві плани української молоді є її ідентифікація себе з українською нацією та Європою. Сучасна молодь все більше ідентифікує себе як громадян України та європейців. У 2023 році 94% молодих людей ідентифікували себе як громадян України, порівняно з 76% у 2021 році. Ідентифікація як європейців також зросла з 25% у 2021 році до 50% у 2023 році. Зростання довіри до Президента серед сучасної української молоді свідчить про високий рівень підтримки політичного керівництва в умовах російсько-української війни. Так, у 2022 році 90% молодих людей довіряли Президенту, порівняно з 36% у 2021 році.

Високою залишається довіра української молоді до військових і ветеранів бойових дій. У 2023 році 97% молоді довіряли Збройним силам України, порівняно з 65% у 2021 році, що, на наш погляд, свідчить про високу повагу молоді до українського війська.

У цьому контексті важливо проаналізувати думки опитаних молодих українців щодо можливості стати ветераном у майбутньому. Як свідчать дані зазначеного дослідження, значна частина молоді розглядає можливість стати

ветеранами у майбутньому. Наприклад, 32% респондентів віком 18-35 років вважають це ймовірним для себе. І це в умовах, коли далеко не всі молоді українці поінформовані щодо проблем ветеранів, які виникають, в тому числі, після їхнього повернення до цивільного життя. Про це свідчать такі дані: лише 43% респондентів віком 18-35 років вважають себе добре поінформованими про ці проблеми.

Подивимося на результати зазначеного дослідження, які стосуються життєвих планів сучасної української молоді.

Як виявилося, 45% молодих людей, опитаних у 2023 році, не планують своє життя взагалі, тільки 19% планують на кілька років уперед. Це стосується їхнього планування своїх освітніх траєкторій, працевлаштування, внутрішньої та зовнішньої міграції тощо.

Отже, результати зазначеного дослідження засвідчують, що сучасна українська молодь демонструє високий рівень патріотизму, довіри до військових та ветеранів, а також усвідомлює важливість соціальної підтримки для ветеранів, зокрема необхідність удосконалення державної політики у сфері підтримки ветеранів та створення ефективних програм їхньої реінтеграції у цивільне життя суспільства.

А тепер розглянемо результати комплексного дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у 2023 році з метою виявити зміни у різних сферах життя українців за рік повномасштабного вторгнення росії в Україну. Крім іншого, зазначене дослідження висвітлює також важливі аспекти динаміки ціннісних орієнтацій і життєвих планів сучасної української молоді, надає важливу інформацію про психологічні стани та стресові фактори, з якими стикається населення України, включаючи молодь, в умовах війни. Як ми вже зазначали вище, вивчення таких важливих за сучасних умов питань, як рівень психологічного дистресу української молоді, ресурси протидії стресу та індивідуальні психологічні

ресурси, дозволяє глибше зрозуміти вплив війни на ціннісні орієнтації та життєві плани молодих українців [40].

Результати дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року» виявили важливі дані, які мають певні значення для аналізу обраної нами проблеми.

З нашої точки зору, ставлення до української мови та її використання у різних сферах життєдіяльності молодих українців є одним із чинників і водночас показників тих змін, які відбуваються у ціннісній свідомості молоді нашої країни та у її плануванні свого майбутнього життя.

Як виявилось, 22% респондентів почали частіше використовувати українську мову, що свідчить про мовну адаптацію та зміцнення їхньої української ідентичності.

Також важливим чинником трансформації ціннісних орієнтацій та життєвих планів сучасної української молоді є зростаючий рівень її впевненості у своєму майбутньому, яка зросла з 14% у 2021 році до 40% у 2022 році, що вказує на оптимізм молодих українців в умовах війни.

Щодо геополітичних ціннісних преференцій української молоді, то згідно з результатами зазначеного дослідження, її підтримка вступу України в ЄС становить 87%, а в НАТО – 86%, що демонструє прагнення українців до євроатлантичної інтеграції.

Значущим показником патріотичних настанов сучасної української молоді, її відповідальності за долю своєї країни є дані, згідно з якими 55% респондентів готові долучатися до відновлення України, що також вказує на високий рівень громадянської активності молоді.

Що стосується проблем, з якими стикнулися молоді українці під час російсько-української війни, то це перш за все втрати близьких їм людей. Так, 17% респондентів зазначили, що втратили близьких тільки за останні півроку і що ця трагедія суттєво вплинула на стан їхнього психологічного та фізичного

здоров'я. При цьому 33% респондентів зазначили погіршення стану здоров'я як наслідок стресу та важких умов життя під час війни.

Серед проблем, які були спричинені російсько-українською війною, особливо після повномасштабного вторгнення росії на територію України, дві третини молодих респондентів зазначили погіршення свого матеріального становища у 2022 році, значні економічні труднощі, з якими вони та їхні родини стикаються практично кожного дня.

Отже, зазначене дослідження показало суттєве зростання рівня патріотизму сучасної української молоді, а також її національної свідомості та довіри до військових і державних інституцій. Основними показниками цих змін є підвищений рівень гордості за свою країну, значно вищий, ніж до повномасштабної війни, рівень ідентифікації себе як громадян України та європейців, а також висока довіра до Збройних сил України та Президента. Незважаючи на економічні труднощі та невизначеність майбутнього, молодь залишається оптимістично налаштованою щодо перемоги України та її відбудови.

Ще одним дослідженням, результати якого допомогли нам реалізувати завдання нашої атестаційної роботи, є дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», проведене аналітичним центром Cedoss і дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Міністерства молоді та спорту України, висвітлює важливі аспекти становища української молоді під час війни [36].

Перш за все зазначимо, що, згідно з даними цього дослідження, війна торкнулася майже кожного молодого українця, адже 82% респондентів повідомили про втрати через війну. Це свідчить про масштабний вплив війни на всі аспекти життя молоді. Війна негативно вплинула на психічне здоров'я молоді. Багато хто зіткнувся зі стресом, тривожністю та іншими проблемами психічного здоров'я та соціального самопочуття (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл відповідей на запитання «Які особисті проблеми турбують Вас найбільше сьогодні?» (за даними опитувань 2021 та 2022 років) [36]

Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?	2021	2022
Відключення електроенергії, нестабільний інтернет та мобільний (телефонний) зв'язок	–	50%
Здоров'я (своє і близьких)	35%	50%
Відсутність грошей	46%	31%
Фізична безпека (власна або членів сім'ї)	–	27%
Психічне здоров'я (поганий настрій, пригніченість, депресія, тривога, почуття самотності)	11%	22%
Відсутність можливості самореалізації, саморозвитку	26%	19%
Неможливість працевлаштуватися та/або втрата актуальності здобутої професії	12%	19%
Відсутність вільного часу	38%	16%
Доступ до якісних медичних послуг	–	13%
Негативний вплив засобів масової інформації, дискусій у соціальних мережах	20%	13%
Доступ до якісних освітніх послуг	–	11%
Переміщення в інші населені пункти власне через війну	–	11%
Переміщення в інші населені пункти членів сім'ї, близьких через війну	–	11%
Житлові проблеми (відсутність або поганий стан житла)	28%	10%
Неможливість поїхати за кордон через обмеження для призовників (власна або членів сім'ї)	–	10%
Високе фізичне навантаження (тяжкі умови праці на роботі чи по домогосподарству)	21%	9%
Наявність шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю, наркотиків)	12%	7%
Обов'язкова служба в армії (відсутність вільного вибору служити в армії)	8%	7%
Переміщення за кордон членів сім'ї, близьких через війну	–	7%
Складнощі вибору майбутньої професії (профорієнтація)	10%	7%
Втрата житла через війну (руйнування) або окупацію	–	5%
Надмірне користування інтернетом та комп'ютером	10%	5%
Проблеми у родині (відсутність спілкування, взаєморозуміння, конфлікти)	13%	4%
Відсутність друзів, труднощі у спілкуванні з оточуючими	8%	3%
Гендерна нерівність (нерівність між чоловіками і жінками)	9%	2%
Невміння вирішувати конфлікти	9%	2%

Примітка: можна було вибрати всі слушні варіанти

Коментуючи дані, представлені в таблиці 2.4, маємо зазначити, що виявлення проблем молоді, спровокованих російсько-українською війною, є надзвичайно важливим для своєчасного реагування на них з метою

подолання/мінімізації та підтримки молодих людей з боку державної та місцевої влади, тим більше, що ініціатором зазначеного дослідження було Міністерство молоді і спорту України.

Отже, основні проблеми молоді в умовах війни полягають у такому :

- відключення електроенергії: половина опитаних (50%) зазначили, що зіткнулися з цією проблемою. Саме через відключення світла у них виникли серйозні труднощі з роботою та/або навчанням в дистанційному форматі;
- зниження або втрата доходу: 36% опитаних молодих людей вказали саме на цю проблему, підкреслюючи, що погіршення матеріального становища суттєво впливає на їхнє соціальне самопочуття;
- погіршення психічного здоров'я: 28% респондентів відзначили, що війна погіршила їхнє психічного та психологічне здоров'я, актуалізувала їхній стресовий стан, тривожність, відчуття безвиході;
- розрив стосунків. На цю проблему вказали 18% опитаних, акцентуючи на розриві стосунків зі шкільними друзями, друзями дитинства та однокурсниками, з коханою людиною, що стало наслідком війни;
- розлука з сім'єю. Цю проблему позначили також 18% молодих людей, які не можуть спілкуватися з своєю сім'єю (батьками, бабусями, дідусями, братами, сестрами) через її вимушений переїзд до інших регіонів України або за кордон, а також через їхнє перебування у лавах ЗСУ;
- переміщення в інші населені пункти: 16% респондентів зазначили, що з початком повномасштабної російсько-української війни вони були змушені переїхати в інші населенні пункти як в Україні, так і за кордоном;
- смерть друзів або членів сім'ї. На цю трагічну подію у своєму житті вказали 14% опитаних, які втратили друзів або членів сім'ї через війну;
- пошкодження житла. Така проблема постала перед 6% молодих людей, які брали участь у зазначеному дослідженні;
- отримання травм, пов'язаних з воєнними діями. Як виявило дослідження, 6% респондентів або їхні родичі отримали травми, пов'язані з бойовими діями.

Подивимось, чи вплинули зазначені проблеми, спровоковані війною, на ціннісних орієнтаціях та життєвих планах сучасної української молоді.

Дослідження довело, що в умовах війни, як і до неї, на перший план виходять такі термінальні цінності, як здоров'я та сімейне щастя. Порівняльний аналіз даних досліджень, проведених у 2021 році та у 2022 році, засвідчив, що цінність сімейного щастя була пріоритетною для 71% опитаних у 2022 році, тоді як у 2021 році цей показник складав 63%. На наш погляд, це може свідчити про те, що в умовах війни, коли порушуються сімейні зв'язки, виникає феномен так званих «розділених сімей», коли люди перш за все довіряють та сподіваються на підтримку родини, цінність сім'ї та сімейних цінностей підвищується.

Що стосується здоров'я, то маємо зазначити, що його ціннісну значущість підкреслили 62% молодих людей, опитаних у 2022 році, порівняно з 53% опитаних у 2021 році. Це не викликає здивування, бо саме війна може вплинути і реально впливає на психологічне та фізичне здоров'я людини, погіршуючи його.

Як довело дослідження, на таку цінність, як кар'єрний успіх, у 2022 році на своє прагнення зробити професійну кар'єру вказали 56% молодих людей, тоді як у 2021 році до цього прагнули 47% опитаних.

Безперечно, на підвищення значущості такої цінності, як свобода і незалежність, вплинула російсько-українська війна, на полях якої відстоюються свобода, незалежність та територіальна цілісність нашої країни. Більше 52% опитаних вказали на важливість цієї цінності у 2022 році, що значно більше порівняно з 28% у 2021 році. У контексті війни актуалізується ціннісна значущість того, чого не вистачає.

Така постматеріалістична цінність, як самореалізація, можливість реалізувати свій талент, свої здібності, виявилась значущою для 49% молодих людей, опитаних у 2022 році, порівняно з 31% респондентів, опитаних у 2021 році.

Що стосується багатства як матеріалістичної цінності, то, згідно з теорією Р. Інглхарта, його значущість в екстремальних ситуаціях (економічної кризи, в тому числі спровокованої війною, як наразі в Україні) підвищується. Так, якщо у 2021 році багатство було важливою цінністю для 32 % опитаних, то у 2022 році на його високу значущість вказали 41% молодих людей.

Дуже показовим в умовах війни є, на нашу думку, підвищення рівня орієнтації української молоді на таку цінність, як можливість принести користь своїй країні. Більше 37% опитаних у 2022 році вказали на її значимість для себе, тоді як у 2021 році таких відповідей було у шість разів менше – всього 6%.

Маємо зазначити, що молоді українці, які перебувають зараз за кордоном, як і ті, хто мешкає в Україні, так само високо визначають значущість перелічених вище цінностей, крім такої цінності, як багатство (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Основні життєві цінності української молоді [36]

Життєва цінність	2021	2022 (в Україні)	2022 (за кордоном)
Сімейне щастя	63%	71%	69%
Здоров'я	53%	62%	60%
Зробити кар'єру	47%	56%	51%
Свобода і незалежність	28%	52%	60%
Мати можливість реалізувати свій талант	31%	49%	49%
Багатство	32%	41%	32%
Принести користь своїй країні	6%	37%	57%

За даними дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», абсолютна більшість опитаної молоді (95%) вірить у перемогу України, що підкреслює її оптимізм і впевненість у майбутньому країни.

Ті ж дані засвідчують, що 86% молоді підтримує територіальну цілісність України, демонструючи єдність у відстоюванні суверенітету та незалежності нашої країни.

Що стосується підтримки європейської інтеграції, то зазначене дослідження виявило, що 85% молоді підтримує вступ України до ЄС, а 80% - вступ до НАТО. На нашу думку, це свідчить про прагнення молодого покоління українців до європейських цінностей та стандартів життя.

Про патріотичні настанови української молоді свідчить готовність до відновлення країни 72% молодих людей, які висловили своє прагнення долучитися до відбудови України після її перемоги над російськими загарбниками, демонструючи високий рівень своєї громадянської активності та соціальної суб'єктності.

Громадянська активність української молоді під час війни особливо яскраво проявляється у її волонтерській діяльності. Частка молоді, що займається волонтерством, зросла з 20% (до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну) до 42%, що є, як вважають вітчизняні науковці, важливим чинником і водночас показником формування громадського суспільства в нашій країні.

У цьому контексті зазначимо, що 76% української молоді, що вимушена була виїхати з країни через війну, бажає повернутися на Батьківщину, що зайвий раз свідчить про її патріотичні настрої та бажання бути частиною відновлення України.

Аналізуючи міграційні плани сучасної української молоді, ми звернули увагу на те, що, попри всі жахіття війни та значну кількість внутрішньо переміщених осіб (приблизно кожен п'ятий серед молоді), частка молодих людей, які не бажають залишати свій населений пункт, зросла з 48% до 66% у 2022 році. Це можна пояснити як зростанням патріотичних настроїв та соціальної згуртованості молоді, так і тим, що частина нашої молоді вже виїхала за кордон (зазвичай ті, хто не хотів залишати країну, частіше

залишались на місці). Крім того, повернення частини української молоді з-за кордону або інших інших регіонів нашої країни (таких серед опитаних було 16%; можливо, частина з них розчарувалась у міграції та свідомо вирішила залишитись у своєму населеному пункті) також могло вплинути на цей показник (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б Ви виїхати з Вашого населеного пункту?» в опитуваннях 2021 та 2022 років (%) [36]

Чи хотіли б Ви виїхати з Вашого населеного пункту?	2021	2022
Так, хотіли б	39	25
Ні	48	66
Важко відповісти	14	9

Зазначимо, що в цьому питанні немає значної різниці між чоловіками та жінками (різниця складає лише кілька відсотків). Проте помітна відмінність між різними віковими прошарками всередині молодіжної групи: найбільше бажання виїхати зі свого населеного пункту спостерігається серед наймолодших українців; цей показник поступово знижується у старших вікових прошарках української молоді (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б Ви виїхати з Вашого населеного пункту?» за віковими групами респондентів(-ок) (%) [36]

Чи хотіли б Ви виїхати з Вашого населеного пункту?	14-19 років	20-24 роки	25-29 років	30-34 роки
Так, хотіли б	31	27	25	20
Ні	61	61	67	70
Важко відповісти	8	11	8	8
Інше	0	1	0	2

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну змусило багатьох молодих людей переосмислити свої життєві плани та пріоритети. Незважаючи на важкі умови, значна частина української молоді не планує залишати країну. Це свідчить про високий рівень відданості та бажання залишатися і будувати майбутнє в своїй рідній країні, навіть в умовах війни.

Таблиця 2.8

Плани на майбутнє української молоді, яка залишилася в Україні [36]

План	Відсоток
Не планують виїжджати з України	66%
Планують виїхати з України	34%

Як зазначалось у вступі до нашої дипломної роботи, дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», було здійснено за допомоги як кількісних, так і якісних методів збору соціологічної інформації. Що стосується питання щодо бажання/небажання української молоді виїхати за межі своєї країни, то учасники та учасниці фокус-групових дискусій, які не планують залишати Україну через війну, пояснюють своє рішення кількома факторами. Серед них: брак коштів для переїзду, необхідність вивчення мови іншої країни, небажання залишати свою роботу або жити деінде, крім України, а також проблеми зі здоров'ям і труднощі у пошуку лікарів-спеціалістів для медичного нагляду. Крім того, молодь не бажає покидати своїх близьких, зокрема чоловіків, які зобов'язані залишатися в країні, або мають обов'язок доглядати старших членів родини.

Здійснений нами аналіз міграційних планів молоді, що виїхала за кордон через повномасштабне вторгнення росії в Україну, засвідчив, що значна частина молоді планує повернутися до України. Згідно з дослідженням, 76% опитаних молодих людей, які виїхали за кордон, виявили бажання повернутися до України, зокрема 64% планують повернутися до свого населеного пункту. Це свідчить про патріотичні почуття молоді, її бажання допомагати рідній

країні у її відбудові після перемого над рашистськими загарбниками (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Плани на повернення молоді, що виїхала за кордон [36]

План повернення	Відсоток
Повернутися до свого населеного пункту	64%
Повернутися до іншого населеного пункту	2%
Не визначились	34%

Обговорюючи повернення до України на фокус-групових дискусіях, молоді українці, які виїхали за кордон, зазначали переважно однакові фактори, що впливатимуть на їхнє рішення повернутися додому: перш за все це наявність електроенергії та води, відсутність масових обстрілів, завершення активних бойових дій та відновлення контролю урядом України над всіма її територіями. Були й такі відповіді: «повернусь, коли буде спокійно», «коли закінчиться війна». Деякі учасники планують повертатися не скоро (наприклад, не раніше, ніж за 2 роки), лише після відновлення інфраструктури або коли зміниться політичне керівництво в росії.

Підсумовуючи, результати здійсненого нами аналізу даних дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», перш за все зазначимо значні втрати та труднощі, з якими зіткнулася українська молодь через війну. Проте, незважаючи на це, молодь демонструє високий рівень громадської активності, патріотичних настроїв і готовність до безпосередньої участі у відбудові України після її перемоги над ворогом. Вона вірить у цю перемогу, підтримує вступ нашої країни до ЄС та НАТО, активно сприяє розбудові громадянського суспільства в Україні, беручи участь у волонтерській діяльності, демонструє високий рівень життєстійкості та бажання працювати на благо України, незважаючи на складні умови.

Звернемось до результатів ще одного дослідження, яке безпосередньо стосується обраної нами проблеми. Йдеться про комплексне дослідження «Свідомий вибір. Як змінилася молодь в Україні за час війни й чого прагнуть підлітки», проведене Благодійним фондом "Клуб Добродіїв" за підтримки гуманітарної організації Plan International. Це дослідження мало на меті показати, як змінилися настрої, цінності та життєві плани української молоді під час повномасштабної війни. Опитування компанії Kantar включало підлітків віком 13-19 років з усієї України [41].

Перш за все проаналізуємо дані цього дослідження щодо того, що змінилося у житті українських підлітків під час війни.

Як виявилось, 67% опитаних підлітків зазнали значних змін у своєму житті через війну, зокрема через її вплив війни на їхнє повсякденне життя, психологічний стан та плани на майбутнє.

Більше 83% підлітків відчують страх за своє життя та здоров'я, що зумовлює високий рівень тривоги, яку відчуває підліткова молодь під час війни, підвищує її стресовий стан.

Звичайно, підлітки не могли подолати чи мінімізувати ці проблеми без допомоги близьких та рідних. Близько 74% опитаних підлітків зазначили, що вони отримують підтримку від своїх рідних, 69% підлітків відчують підтримку від своїх батьків. Підтримка сім'ї залишається ключовим фактором стабільності та емоційного комфорту молоді, зокрема підліткової.

Близько 63% підлітків відчують підтримку від своїх друзів, отже, дружні стосунки залишаються важливим джерелом підтримки та порозуміння між людьми.

Як свідчать дані дослідження, підлітки також отримують підтримку від військових: 52% опитаних підлітків зазначили, що відчувають підтримку саме від військових. Військові стають важливими фігурами для підліткової молоді, особливо у контексті її захисту та безпеки.

Водночас 58% підлітків прагнуть більше підтримки у своїх починаннях. Це свідчить про бажання молоді отримувати більше уваги та допомоги у реалізації своїх ідей та проєктів.

Цікаво, що 62% опитаних підлітків хочуть більше дізнатися про самопідтримку. Це підкреслює важливість інформаційної та психологічної допомоги для молоді у важкі часи війни.

У такі часи дуже важливо, щоб людина, особливо молода, була впевнена у своїх власних силах, необхідних їй для подолання тих труднощів війни, з якими вона стикається. Дослідження засвідчило, що 59% підлітків відчують впевненість у власних силах. Це доводить, що значна частина підліткової молоді знаходить внутрішні ресурси для подолання тих чи інших труднощів.

У контексті нашого дипломного дослідження важливо було дізнатися, ким хочуть стати підлітки в майбутньому. Як з'ясувалось 45% опитаних підлітків вже знають, ким хочуть стати в майбутньому. Війна, незважаючи на всі труднощі, не знищила їхні мрії та амбіції.

Цікаво, що 38% підлітків знайшли своє покликання безпосередньо під час війни. Це свідчить про те, що війна дозволила побачити багатьом підліткам нові можливості та шляхи для самореалізації.

Вище ми вже писали про підтримку підліткової молоді з боку військовослужбовців. Маємо зазначити, що 55% підлітків бачать у діях військових певну рольову модель, яка, на нашу думку, може здійснювати (можливо, вже здійснює) певний вплив на формування цінностей та ідеалів молоді.

Ще однією рольовою моделлю для підліткової молоді є волонтерська діяльність. Для 48% опитаних підлітків волонтерська діяльність стає прикладом самовідданості та соціальної відповідальності. Майже кожний третій з опитаних підлітків брав безпосередню участь у волонтерській роботі. Більше 61% підлітків прагнуть бути корисними у післявоєнному відновленні країни,

висловлюючи свою готовність активно долучатися до відбудови та розвитку нашої держави.

Як свідчать результати дослідження, 44% підлітків, які планують навчання за кордоном, готові повернутися в Україну після закінчення навчання. Це підкреслює їхні патріотичні настрої та відданість своїй Батьківщині.

Підсумовуючи зазначене вище, підкреслимо, що війна суттєво змінила українську підліткову молодь, зробивши її більш впевненою та рішучою у своїх діях. Підлітки демонструють високу готовність брати участь у відновленні країни та активно долучаються до волонтерської діяльності. Попри всі труднощі, вони залишаються оптимістично налаштованими, вірять у перемогу своєї країни та готові брати участь у її відбудові.

На основі аналізу результатів досліджень з обраної нами проблематики, проведених в Україні, можна запропонувати деякі рекомендації, спрямовані на підтримку молоді в умовах війни.

Перш за все це необхідність створення спеціалізованих центрів психологічної підтримки молоді (деякі такі центри вже створені, зокрема на базі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна); проведення психологічних тренінгів; організація роботи гарячих ліній підтримки тощо.

Крім цього, для професійної підготовки та розвитку молоді в умовах війни необхідно створювати гнучкі освітні програми, запроваджувати спеціальні стипендіальні програми, створювати програми з професійної перепідготовки молоді, сприяти її соціальній інтеграції та участі у громадському житті, зокрема у волонтерській діяльності, залучати молодь до розробки соціальних проєктів, роботи у громадських організаціях, створювати умови для підтримки фізичного здоров'я молоді, здійснювати її інформаційну підтримку тощо.

Висновки до розділу 2

Аналіз результатів досліджень, проведених провідними вітчизняними соціологічними центрами у період повномасштабного вторгнення росії в Україну, свідчить про значні зміни у ціннісних орієнтаціях та життєвих планах сучасної української молоді. Війна спричинила зростання патріотизму та віри в перемогу молодих українців, більшість з яких вбачають своє майбутнє саме в рідній країні. Високий рівень підтримки Збройних сил України, волонтерських ініціатив тощо свідчить про готовність молоді брати активну участь у захисті та відновленні держави.

Дослідження також довели, що значна частка молодих людей висловлює бажання бути корисними під час повоєнного відновлення країни, зокрема у відбудові її економічної, культурної та соціальної сфери. Війна змусила багатьох молодих людей переглянути свої життєві плани та адаптуватися до нових умов, демонструючи високу здатність швидко реагувати на зміни.

Психоемоційний стан молоді, хоча і зазнав значного стресу, певною мірою урівноважується завдяки музиці, спілкуванню з рідними та друзями, соціальним мережам, участі у волонтерстві. Родина, близькі та друзі залишаються важливими джерелами підтримки молоді.

Що стосується трансформації ціннісних орієнтацій та життєвих планів молодих українців, то результати численних досліджень, у тому числі, проаналізованих нами, засвідчили, що під час війни відбулося суттєве зростання орієнтацій української молоді на такі цінності, як сім'я, здоров'я, професійна кар'єра, економічне благополуччя, свобода та незалежність, самореалізація, можливість приносити користь своїй країні.

Підтримка демократичних цінностей залишається важливою для української молоді. Вона активно підтримує такі геополітичні орієнтації нашої держави, як вступ України до ЄС та НАТО, виявляє високу толерантність до різних соціальних груп тощо. Дані досліджень також засвідчують високий

рівень життєстійкості та оптимізму української молоді, яка, незважаючи на складні умови війни, демонструє свою готовність активно долучатися до відновлення країни та працювати на її благо.

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого у цій роботі теоретичного та емпіричного аналізу обраної нами проблеми, а саме дослідження впливу війни на ціннісні преференції та життєві плани сучасної української молоді, дозволили нам дійти певних висновків та сформулювати деякі рекомендації щодо поліпшення психологічного стану та соціального здоров'я молодих українців, які наразі знаходяться в умовах особливого соціально-політичного та соціокультурного контексту.

Визначення теоретико-методологічної бази цієї атестаційної роботи, зокрема використання теоретичних напрацювань західних та вітчизняних науковців у галузі соціології молоді (перш за все теорій соціальної суб'єктності молоді), соціології війни (теоретичні засади вивчення наслідків війни, її впливу на молоді когорти) та соціології цінностей (теорія Р. Інглхarta щодо глобального ціннісного зсуву від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей), дозволило нам окреслити сучасний стан проблеми та виявити її аспекти, які наразі недостатньо вивчені.

Застосувавши зазначену теоретико-методологічну базу в межах вторинного аналізу даних соціологічних досліджень, що складають емпіричне підґрунтя нашої роботи, а саме досліджень, проведених провідними соціологічними установами України у 2022 та 2023 роках, ми змогли досягти мети свого дипломного дослідження, яка полягала у визначенні змін у ціннісних орієнтаціях та життєвих планах української молоді, що відбулися під впливом війни, та реалізувати його завдання.

Здійснений нами аналіз результатів зазначених досліджень довів, що під впливом російсько-української війни суттєво погіршилось психологічне та психічне здоров'я української молоді. Найпоширенішими наслідками стресового стану, в якому практично постійно перебувають молоді українці, є

ворожість (24,2% опитаних підкреслили її високий рівень) та депресія (21,4%). Високий рівень подовженого стресу, на що вказали 33,7% респондентів, також є суттєвою проблемою, що вказує на необхідність психологічної підтримки української молоді з боку найближчого оточення (родини, друзів), а також професійних психологів.

Що стосується впливу війни на ціннісні преференції української молоді, то, як довело дослідження, під час війни суттєво збільшилась значущість для молоді таких цінностей, як сімейне щастя (у 2021 році на значущість цієї цінності вказали 63% опитаних молодих українців, у 2022 році – 71%), здоров'я (53% та 62%, відповідно), професійна кар'єра (47% та 56 %, відповідно), свобода та незалежність (28% та 52%, відповідно), самореалізація (відповідно, 31% та 49%), багатство (32% та 41%, відповідно), можливість принести користь своїй країні (відповідно, 6% та 37%). На нашу думку, підвищення рівня орієнтації української молоді на зазначені термінальні цінності є проявом феномену ціннісної значущості того, чого не вистачає.

Важливими показниками значущості для молодих українців такої інструментальної цінності, як патріотизм, є те, що більшість із них вірять у перемогу України (95%) та планують своє майбутнє саме в рідній країні (86%). Високий рівень підтримки Збройних сил України (97%) та довіри до Президента (90%) також свідчить про патріотичні настанови молоді та про її впевненість у правильності курсу, обраного лідером держави. Крім того, значна частина молоді (72%) готова долучатися до процесу відновлення країни, зокрема завдяки участі у волонтерській діяльності та у економічній та культурній відбудові нашої країни.

Війна також спричинила зміни в національній самоідентифікації сучасної української молоді та у її євроінтеграційній спрямованості: 94% молодих українців ідентифікують себе як громадян України, що свідчить про підвищення рівня її національної самосвідомості; 50% молодих людей

ідентифікують себе як європейців, що засвідчує їхнє прагнення до інтеграції з європейською спільнотою.

Дослідження виявило зростання рівня громадянської активності української молоді під час війни, що перш за все знаходить свій прояв у її волонтерській діяльності. Частка молодих волонтерів зросла з 20% (до початку повномасштабної війни) до 42% у 2023 році. Розвиток волонтерської діяльності українців, у тому числі молоді, є важливим чинником і водночас показником формування громадського суспільства в нашій країні.

Повномасштабна російсько-українська війна змусила багатьох молодих українців переосмислити свої життєві плани. Попри війну, значна частина української молоді (66%) не планує залишати країну. Це свідчить про високий рівень її відданості своїй Батьківщині та бажання залишатися і будувати своє майбутнє у своїй рідній країні, навіть в умовах воєнного стану.

Результати дослідження також засвідчили, що 76% української молоді, що вимушена була виїхати з країни через війну, бажає повернутися на Батьківщину, 64% - у своє рідне місто/село.

Аналіз життєвих, зокрема міграційних, планів сучасної української молоді довів, що, незважаючи на жахіття війни та кількість внутрішньо переміщених осіб (приблизно кожен п'ятий серед молоді), частка молодих людей, які не бажають залишати свій населений пункт, зросла з 48% до 66% у 2022 році.

Результати досліджень, що були проаналізовані нами, засвідчують зміни у ціннісних преференціях та життєвих планах української молоді, які відбулися протягом 2022-2023 років. Маємо припустити, що погіршення ситуації на фронті взимку та навесні 2024 року мало вплинути як на ціннісні орієнтації та життєві плани української молоді, так і на її психологічне здоров'я та соціальне самопочуття. З огляду на це, обрана нами проблема потребує подальших досліджень, у тому числі соціологічних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціологія молоді. Київ: Генеза, 2007.
2. Молодь у дзеркалі соціології / за заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка. Київ : УІСД, 2001. 210 с.
3. Паніна Н. В. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічний стан за умов тотальної аномії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 1. С. 5–26.
4. Кутирьова В. І. Молодь в умовах суспільства ризику: Навчально-методичний посібник. - ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. - 61 с.
5. Сокур'янська Л. Г. Соціологія молоді : навчально-методичний посібник. Харків: ВЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 54 с.
6. Тарабукін Ю. О. Соціологія молоді. Курс лекцій. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 376 с.
7. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокур'янської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
8. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації. Колективна монографія / за ред. Л. Г. Сокур'янської. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2000. 207 с.
9. Сокур'янська Л. Г. Нове покоління: надії, цілі, ідеали (двадцять років потому). *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Випуск 19. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2013. 501 с. С. 448–459.
10. Сокур'янська Л. Г. Ціннісні преференції підлітків Харківщини: динаміка та фактори актуалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. № 1101'2014. Харків : ХНУ імені В.Н.

- Каразіна, 2014. С. 224–229.
11. Sokuryanska L. Opinions on the events in eastern Ukraine in 2014 as an indicator of the generalised socio-political beliefs, Polish-Ukrainian comparisons / Maria Zielinska, Ludmyla Sokuryanska. – ROCZNIK LUBUSKI. Tom 42, część. 2a. Good connections. Trust, cooperation and education in the mirror of social sciences / Pod redakcją Doroty Bazun, Mariusza Kviatkovskiego. Zielona Gora, 2017. S. 317–344. 1,3 д.а.
 12. Щудло С. А., Длугош П. Оцінка функціонування системи освіти в Україні та Польщі: соціологічний контекст. *Перспективи. Серія: філософія, політологія, соціологія: Соціально-політичний журнал*. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2012. №2 (52). С. 116–123.
 13. Радугін А. А., Радугін К. А Соціологія. Проблеми молоді. Київ, 2006. 356 с.
 14. Freier N. The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. *Parameters*. 2009. Vol. XXXIX. Autumn. P. 5-17.
 15. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
 16. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. 1st Quarter. No 52. P. 34-39.
 17. Kilcullen D. The Accidental Guerilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One. New York : Oxford University Press, 2009. 384 p.
 18. Mattis J. N., Hoffman F. G. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings*. 2005. November. P. 18–19.
 19. McCuen J. J. Hybrid Wars. *Military Review*. 2008. April-May. P. 107–113.
 20. Simpson E. Thinking about Modern Conflict: Hybrid Wars, Strategy, and War Aims. *Conference paper presented at the Midwest Political Science Association*, Palmer House Hilton, Chicago, Illinois, April 7, 2005. URL: http://www.allacademic.com/meta/p84945_index.html.

21. Wilkie R. Hybrid Warfare: Something Old, Not Something. *Air & Space Power Journal*. 2009. Winter. Vol. XXIII, No.4. P.13-17. XXXIX. – Autumn. – P. 5-17.
22. Рущенко І. П. Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. 276 с.
23. Бакіров В., Рущенко І. Російсько-українська війна і зміна парадигми національної безпеки / *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія* / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. члена-кор. НАН України, д. соц. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 344 с.
24. Бакіров В.С. Ціннісна свідомість та активізація людського фактору. Харків: Вища школа, 1988. 152 с.
25. Волинець Н. В. Психологічні чинники конструювання життєвих планів особистості в юнацькому віці. *Габітус*. 2022. Випуск 35. С. 99-105.
26. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2018. № 4. С. 28–33.
27. Розвиток та формування ціннісних орієнтацій особистості. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/27635/> (дата звернення: 23.04.2024)
28. Сокур'янська Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : монография. Харьков : Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. 576 с.
29. Сокур'янська Л. Г. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді України : від цінностей радянських до європейських. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи»*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 37. С. 213–221.
30. Сокур'янська Л. Г., Кислова О. М. Постмодернізація ціннісної свідомості сучасного студентства: український та білоруський варіант. *Методологія,*

- теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. С.527–533.
31. Сокурянська Л. Г. «Модернізація» та «постмодернізація» ціннісних орієнтацій студентства як фактор модернізації суспільства. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Харків. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 18. С. 421–427.
 32. Ручка А. О. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. – Київ: Національна академія наук України, 2014. С. 117-124.
 33. Щербань А. Д. Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. № 64. С. 194-198.
 34. Inglehart R. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. – Princeton (NY): Princeton Univ. Press, 1990.
 35. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. – Princeton: Princeton Univ. Press, 1997.
 36. Вплив війни на молодь в Україні. | Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення: 22.05.2024).
 37. Двадцять сьоме загальнонаціональне опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві» (2-5 березня 2024 року). *Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_some_zagalnonacionalne_opituvanny_obraz_veteraniv_v_ukrainskomu_suspilstvi2-5_bereznia_2024.html (дата звернення: 22.05.2024).
 38. Стресові стани населення України в контексті війни. *Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyini.html (дата звернення: 22.05.2024).

39. Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Образ ветеранів в українському суспільстві (5-7 вересня 2023 року). *Рейтинг*.
URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_chetverte_zagalnonacjonalne_opituvanny_ukra_na_v_umovah_v_yni_obraz_veteran_v_v_ukra_nsko_mu.html (дата звернення: 22.05.2024).
40. Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Рейтинг*.
URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення: 22.05.2024).
41. Свідомий вибір. Як змінилася молодь в Україні за час війни й чого прагнуть підлітки. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/pidlitky-i-viyina/2023/04/14/253784/> (дата звернення: 22.05.2024).
42. Якуба О. О. Соціологія : навч. посібник. Харків : Константа, 2006.
43. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія молоді»
<https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-15-k147.pdf>
44. Соціологія війни: український контекст. URL:
file:///C:/Users/111/Downloads/4462-Article%20Text-9390-1-10-20151120.pdf

Анотація

У роботі аналізується вплив війни на динаміку ціннісних преференцій та життєвих планів української молоді в умовах російсько-української війни. Визначаються теоретико-методологічні засади дипломного дослідження, а саме напрацювання західних та вітчизняних науковців у таких галузях соціологічного знання, як соціологія молоді, соціологія війни та соціологія цінностей.

Надаються визначення центральних понять дипломної роботи, а саме таких понять, як «цінності», «ціннісні орієнтації» та «життєві плани».

На основі зазначених теоретичних напрацювань робиться аналіз емпіричної інформації з обраної авторкою проблематики, яка представлена в дослідженнях таких провідних соціологічних установах України, як Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології, Соціологічна група «Рейтинг», Центр Разумкова, Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка та ін.

Серед інших питань особлива увага приділяється питанням впливу російсько-української війни на психічний та психологічний стан сучасної української молоді, наслідкам цього стану, ресурсам протидії йому, важливості надання професійної психологічної допомоги молодим українцям, які мешкають в областях, безпосередньо наближених до зони бойових дій.

Аналізується динаміка ціннісних орієнтацій української молоді в умовах війни. Робиться висновок про зростання значущості для молоді практично всіх як термінальних, так і інструментальних цінностей (окрім цінності влади), в тому числі таких постматеріалістичних (за Р. Інглхартом) цінностей, як свобода та самореалізація.

Велика увага приділяється міграційним планам української молоді, зокрема тих молодих українців, які через війну були вимушені виїхати в інші регіони України та за кордон.

Підкреслюється, що серед останніх 66% опитаних планують повернутися на Батьківщину, стільки внутрішньо переміщених осіб планують повернутися у свої рідні домівки.

Ключові слова: сучасна українська молодь, психологічний стан, соціальне здоров'я, цінності, ціннісні орієнтації, життєві плани, російсько-українська війна.

Abstracts

The paper analyzes the impact of war on the dynamics of value preferences and life plans of Ukrainian youth in the context of the Russian-Ukrainian war. The theoretical and methodological foundations of the thesis research are defined, namely, the achievements of Western and domestic scholars in such fields of sociological knowledge as sociology of youth, sociology of war and sociology of values. The author provides definitions of the central concepts of the thesis, namely such concepts as "values", "value orientations" and "life plans".

On the basis of these theoretical developments, the author analyzes empirical information on the issues chosen by the author, which is presented in the research of such leading sociological institutions of Ukraine as the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv International Institute of Sociology, Sociological Group "Rating", Razumkov Center, Ukrainian Institute for Social Studies named after Olexander Yaremenko, etc.

Among other issues, special attention is paid to the impact of the Russian-Ukrainian war on the mental and psychological state of modern Ukrainian youth, the consequences of this state, resources to counteract it, the importance of providing professional psychological assistance to young Ukrainians living in areas directly adjacent to the war zone.

The author analyzes the dynamics of value orientations of Ukrainian youth in the context of war. It is concluded that the importance of almost all terminal and instrumental values for young people (except for the values of power), including such postmaterialist (according to R. Inglehart) values as freedom and self-realization.

Much attention is paid to the migration plans of Ukrainian youth, in particular those young Ukrainians who were forced to move to other regions of Ukraine and abroad because of the war. It is emphasized that among the latter, 66% of respondents plan to return to their homeland, and as many internally displaced persons plan to return to their homes.

Keywords: modern Ukrainian youth, psychological state, social health, values, value orientations, life plans, Russian-Ukrainian war.